

**M A S A R Y K O V A
U N I V E R Z I T A**

FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

**Obraz montánní
krajiny českého
Krušnohoří v krásné
literatuře mezi lety
1800-1945**

Diplomová práce
BC. MARTIN MICHAEL MONZ

Vedoucí práce: doc. Mgr. Karel Stibral, PhD.

Katedra environmentálních studií
Humanitní environmentalistika

Brno 2019

Bibliografický záznam

Autor: Bc. Martin Michael Monz
Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita
Katedra environmentálních studií

Název práce: Obraz montánní krajiny českého Krušnohoří v krásné literatuře
mezi lety 1800-1945

Studijní program: Humanitní environmentalistika

Vedoucí práce: doc. Mgr. Karel Stibral, PhD.

Akademický rok: 2019

Počet stran: 75

Počet slov: 19809

Klíčová slova: hornictví, krásná literatura, krajina, Krušné hory, průmysl,
regionalismus, Sudety, těžba

Bibliografic record

Author: Bc. Martin Michael Monz
Faculty of Social Studies, Masaryk University
Department of Environmental Studies

Title of Thesis: The picture of the montane landscape of the Czech Ore Mountains in belles-lettres between 1800-1945

Degree Programme: Environmental studies

Supervisor: doc. Mgr. Karel Stibral, PhD.

Academic Year: 2019

Number of Pages: 75

Word Count: 19809

Keywords: belles-lettres, extraction, landscape, mining, Ore Mountains, regionalism, Sudetenland, industry

Abstrakt

Svou diplomovou prací jsem se rozhodl přispět k doplnění bílých míst na mapě a pomocí literatury 19. a 20. století autorů, zabývajících se Krušnohořím, zjistit, jakým způsobem se žilo v tamní oblasti, jak se měnila skladba obyvatelstva a jak tato svou činností formovala krajinný ráz. Krušnohoří nebylo doposud z literárního hlediska mapováno, nejtěžším článkem této práce bylo obstarání samotné literatury, věnované dané oblasti, neboť politická situace od roku 1945 zapříčinila, že spousta materiálů byla zničena nebo skončila v soukromých archivech.

Abstract

With my diploma thesis, I decided to contribute to the addition of white spots on the map, I used the literature of the 19th and 20th centuries, to find out how the life in the Ore Mountains was. The Ore Mountains are so far not mapped from the literary point of view and the most difficult part of this work was the provision of literature dedicated to the area since witnesses often died or left the border and the political situation since 1945 caused a lot of material to be destroyed or ended in private archives.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma **Obraz montánní krajiny českého Krušnohoří v krásné literatuře mezi lety 1800-1945** zpracoval sám. Veškeré prameny a zdroje informací, které jsem použil k sepsání této práce, byly citovány v poznámkách pod čarou a jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury.

V Brně 10. prosince 2019

..... Bc.

Martin Michael Monz

Poděkování

Touto cestou bych rád poděkoval na prvním místě panu docentovi Karlu Stibralovi za vedení mé práce a cenné rady, dále také své rodině a partnerce za podporu, které se mi z jejich strany dostalo. Velký dík patří pracovníkům Oblastního muzea v Mostě, Oblastního muzea v Chomutově a Krajského muzea v Karlových Varech. V rámci vypracování této práce bych především chtěl poděkoval všem, kteří mi svým úsilím byli nápomocni se sháněním potřebných materiálů. Děkuji také celému školitelskému kolektivu.

Obsah

ÚVOD	10
1 Postup práce	11
2 Krajina jako kulturně-historicko-estetický pojem	13
2.1 Literární krajina	14
2.2 Průmyslová krajina	16
2.2.1 Sonda do hornicko-průmyslové sudetské krajiny	16
3 Krásná literatura českého Krušnohoří v 19. století	18
3.1 Interessante Wanderungen durch das sächsische Ober-Erzgebirge ...	18
3.2 Die Erwerbsverhältnisse im Böhmischem Erzgebirge	19
3.3 Gampe's Erzgebirge	22
3.4 Führer durch das böhmische Erzgebirge, das Mittelgebirge und die angrenzenden Gebiete	23
3.5 Seifenbergbau im Erzgebirge und die Walensagen	26
3.6 Ochránce přírody – Rudolf Korb	27
3.7 Přírodní dědictví dle Dr. Rudolfa Korba	29
4 Krásná literatura českého Krušnohoří do roku 1945	34
4.1 Erzgebirgs-Zeitung	34
4.2 České menšiny na Podkrušnohorsku	40
4.2.1 Hnědý dýmant Podkrušnohorský	43
4.2.2 České doly v Podkrušnohorsku	44
4.3 Anton Günther slavný syn Krušnohoří	45
4.4 Das Radium Als Heilmittel in St. Joachimsthal	50
4.5 Ztracené vesnice, opuštění lidé	52
4.5.1 Hlad a bída v Krušnohoří	55
4.5.2 Krušnohorské uhlí	56
4.5.3 Česko-Saská hranice	58
4.5.4 Zánik tradiční těžby v Krušnohoří	59
4.5.5 Od Kraslic až po Sokolov	60
4.6 Pouť do Krušnohoří	61
ZÁVĚR	68

JMENNÝ INDEX	70
BIBLIOGRAFIE	71
Primární literatura	71
Sekundární literatura	74

ÚVOD

Tato diplomová práce je výsledkem analýzy proměn krajiny, popsané v dostupné krásné krušnohorské literatuře mezi lety 1800-1945, věnující se především oblasti dnešní české strany Krušnohoří, která se rozléhá na hranici Saska se Severními Čechami. Na základě literární rešerše se v práci snažím čtenáři přiblížit podobu sudetské průmyslově-montánní krajiny 19. a první poloviny 20. století a přinést pochopení a nový zájem dnešní generace o její zašlou krásu. Rád bych také prohloubil povědomí o environmentálně opomíjené oblasti pohraničí, které si dlouhá staletí udržovalo svoji kulturní svébytnost, čemuž napomáhala nejen izolovanost celé oblasti.

Pro Krušnohoří bylo typické, že literatura byla sepisována úzkou intelektuální elitou, např. učiteli, úředníky, cestovali a badateli. Vzhledem k situaci, která nastala po roce 1945, je v dnešní době dohledatelnost a dostupnost děl těchto autorů zcela raritní záležitostí. Většina z nich se totiž odebrala do ciziny již v době druhé světové války nebo byli násilně odsunuti, jak nařizovaly Benešovy dekrety.

Přestože Krušnohoří v minulosti představovalo hojně osídlenou oblast, ve které probíhal obchod mezi Saskem a Čechami, je její literatura známá jenom úzkému okruhu pamětníků a odborníků. Při srovnání situace se Šumavou, jež byla dříve taktéž převážně osídlena Němci, zjišťujeme, že se z Krušnohoří vytratilo daleko více z původního literárního povědomí, než tomu bylo právě v případě Šumavy.

Ještě v 19. století bylo pro celou oblast užíváno českého doslovného překladu z němčiny *Rudohoří*, který napovídá celkovému dřívějšímu bohatství oblasti na nerostné suroviny. Dnešní geografické pojmenování oblasti má pak původ v činnosti *krušení* – vytloukání rudy z kamene.

Do období první světové války panovala obvyklá koexistence Čechů a Němců, tedy nepřekvapuje, že do konce první světové války neexistoval ani pojem sudetského Němce. Ten byl uměle vytvořen politiky a novináři.

Obyvatelé hor si po staletí udržovali své zcela unikátní kulturní vzorce, které se mimo jiné odrazily v krásné literatuře. To nám dává příležitost zmapovat toto území po stránce literární a zároveň zjistit proměny této krajiny z environmentálního hlediska. Čtenáře bych chtěl zaujmout představou tehdejší krásy zdejšího kraje a nabídnout mu možnost vlastního srovnání s dnešní realitou.

1 Postup práce

Tato rešerše krušnohorské literatury začala vymezením rámcových kritérií, ve kterých jsem ji rozdělil dle časových období. Prvním bylo období let 1800-1900. Navazuje období 1901-1945. Následně jsem se ve svém bádání zaměřil na vybrané pojmy, které jsem si spojoval s tematikou hornictví, Krušných hor, tamější krajinou či sudetskou problematikou. Zjistil jsem, že estetično a popis krajiny bylo možno vyhledat spíše mezi řádky děl, nebyly na první pohled patrné.

Při rešerši po krásné literatuře jsem pátral po básních, cestopisech, románech a lidových písních oblasti Krušných hor. Ukázalo se, že drtivá většina literatury byla psána v německém jazyce (často švabachem), česká literatura se objevovala pouze okrajově.

Literární tvorba autorů 19. a 20. století Krušných hor byla kombinací krásné a odborné literatury, a proto nelze ani v předložené práci zcela jasně oddělit tyto dva literární světy. Vytýčené období od roku 1800 po rok 1945 pokrývá velkou část průmyslové revoluce v oblasti Krušnohoří až po liberalizaci dříve rigidní těžby.

Není náhodou, že valná většina literatury z oblasti vymizela, neboť s odsunem Němců skončila často v soukromých, těžce přístupných sbírkách nebo byla systémově zničena jak v období druhé světové války říšskými Němci, tak po roce 1948 dosídlení.

Při bližším pohledu do dějin 19. století se dá usuzovat na to, že Krušnohoří bylo z velké části výlučně německé území, což se podepsalo také na literární tvorbě místních autorů.

Situace se dramaticky změnila nástupem průmyslové revoluce. Tato sice započala již ve druhé polovině 18. století, avšak až v druhé polovině 19. století v rámci vybudování nových dopravních cest, zejména železnice, došlo k dramatické proměně skladby obyvatelstva. Čeští venkované hledali v tomto období uplatnění v měnícím se světě. Proto přicházeli do průmyslově rozvinuté oblasti Krušných hor.

Důvodem zde vzniklých národnostních třenic byla zejména pozemková spekulace a mzdový dumping, kterého se dopouštěli majitele továren a dolů. Osudné bylo také narušení původních sociálních vazeb a postupný propad těžební činnosti v celé oblasti. K vysoké nezaměstnanosti vedla také nastupující automatizace celé průmyslové výroby a zjednodušování dříve náročných pracovních postupů. Tyto a další důvody vedly po roce 1918 ke krvavým střetům, které byly poháněny

oboustranným nacionalismem a šovinismem. Vrcholem německých snah o pohraničí bylo odvrácení se od Německé sociálně demokratické strany dělnické v ČSR, tato se totiž snažila o smířlivý dialog.

Německému obyvatelstvu tato strana již nebyla dostatečně progresivní pro prosazení myšlenky samostatnosti. O tuto se snažili již u tzv. myšlenky Německého Rakouska, a tak se přiklonili k Sudetoněmecké straně, která pod líbivými hesly o radikální cestě přesvědčila nejen sociálně slabé, ale také bohaté majitele dolů, továren a obytných nemovitostí Krušných hor. Podle mého názoru místní politiku ovlivňoval zahraniční kapitál, který nechal zisky odplouvat do Saska, Prahy a do Vídně.

Důsledky jsou dodnes známé. Svou prací chci však také přispět ke vzájemnému porozumění příčin globální katastrofy druhé světové války na mikroúrovni zapomenutého pohoří. Toto pohoří totiž bylo po celou dobu probíhající těžby místem politického boje o zdroje ukryté v útrobách země. Lze usuzovat, že vyhnání původního obyvatelstva bylo a zůstává, minimálně na místní úrovni, tragédií, která uvrhla oblast do stále trvajícího politického, ale také ekonomického vakua, které nemůže být vyřešeno bez vzájemné komunikace a snahy o revokování některých úseků česko-německých dějin.

V rámci své rešerše jsem byl v kontaktu s místními muzei v oblasti Krušných hor, zejména v Chomutově, Mostě a Karlových Varech a jejich blízkém okolí, s odborníky z vysokoškolského prostředí, kteří se zaměřují ve své odborné práci na německou literaturu a dále původními obyvateli Krušných hor. Přesto se ukázalo jako velice složité najít vhodnou literaturu. Ta, kterou se mi podařilo nalézt a získat, sestává z různých digitálních a fyzických zdrojů. Zejména knihy, po kterých jsem pátral, bylo možné sehnat pouze skrze Rakouskou národní knihovnu ve Vídni. U mnou zvolené literatury nelze vyloučit tehdejší citové zabarvení obyvatel oblasti Krušných hor, které bylo výsledkem vzájemné nevraživosti Čechů a Němců, dle mého názoru uměle vyostřené majiteli většiny dolů a průmyslu.

2 Krajina jako kulturně-historicko-estetický pojem

Současný pohled na krajinu počátkem 21. století je spíše pohledem skrze objektiv fotoaparátu. V dnešní euroatlantické kultuře již nejsme zcela závislí na přírodě a na projevech ročních období. Příčinou toho, že dnes v přírodě ani v krajině nehledáme zdroj obživy, stavebního materiálu a tepla je, že nám unikají duchovní bytosti s ní spjaté. Přírodní národy tyto stále vnímají.¹

Příroda se stává volnočasovou, esteticky přitažlivou kulisou pro všemožné vyžití. Jen málokdo dnes ještě chodí do lesa rozmlouvat s Bohem, vílami a nadpřirozenými bytostmi. Novověkem počínaje však vidíme nárůst v estetické libosti v přírodě.²

Dnešní estetický postoj je mimořádně častým způsobem, jakým se k přírodě jako jednotlivci stavíme. Otázkou zůstává, zda vyčlenění tohoto postoje je vlastně v pořádku. Přestože estetické ocenění jde ruku v ruce s uměním, při bližším pohledu zjistíme, že jak v rovině historického vývoje, tak v rámci postoje ke konkrétní scénérii či organismu se jedná o dva různé typy přístupu.³

Zobrazení krajiny a estetické zalíbení v tomto nemusí předpokládat obecné estetické zalíbení ve skutečném terénu, který mu byl více či méně předlohou.⁴ Pro vnímání přírody je charakteristické zapojení všech smyslů.⁵

*“Nejpozději s koncem 18. století došlo k radikálnímu zlomu ve vnímání horské krajiny. Hory, skály a jim podobné formace, budící v předchozích staletích posvátnou úctu smíšenou se strachem a pocitem nebezpečí, se staly objektem zaníceného obdivu.”*⁶

Velkou měrou tomu přispěl rostoucí zájem o přírodní fenomény a také intenzivní rozvoj přírodních věd. Samotný vývoj náklonnosti k horské krajině a jejím nerostům trval od 18. do 19. století, kdy se intenzivně rozvíjela geologie.

¹ STIBRAL, Karel. Současná estetika a krajina. MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012, s. 21.

² Tamtéž, s. 21.

³ Tamtéž, s. 21.

⁴ Tamtéž, s. 22.

⁵ Tamtéž, s. 29.

⁶ FAKTOROVÁ, Veronika. Koncepty krajiny v romantické geologii, aneb o významu obrazotvornosti. MALURA, Jan, TOMÁŠEK, Martin, ed. Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012, s. 128.

Hlavní metodou geologie v první polovině 19. století bylo přímé pozorování v terénu. Nezbytným předpokladem bylo proto cestování. V Čechách 19. století vzbudil velký zájem zcela nepatrný vrcholek zvaný Komorní hůrka nedaleko Chebu. Kolem jeho původu probíhala bouřlivá diskuze, kterou teprve roku 1834 definitivně ukončil Kašpar Šternberk – jícen kopce byl naplněn čedičem.⁷

Výsledky badatelských výprav si můžeme dodnes přečíst v cestopisech. Mezi odbornými díly a vědecky zaměřeným cestopisy lze však jen zřídka rozlišovat. V cestopisech, a nejen v těchto pamětech doby se uplatňoval faktografický, exaktně vedený výklad zatížený odbornými pojmy i číselnými výsledky různých měření a experimentů. Odborné spisy pak zase využívaly cestopisného narativu, fenomény odborného zájmu byly líčeny očima cestovatele.⁸

Literární díla 19. století vykazují vysokou dynamičnost krajiny, její proměnlivost a nestálost v čase. Bylo využíváno figury citově motivovaného poutníka, který navazuje niterný vztah s pozorovanou scénérií. Autoři si začali uvědomovat proměny, dějiny krajiny a její neustálý vývoj.⁹ Bez citovosti a imaginace, jichž subjekt využívá současně s pozorováním a empirickým objevováním, by obraz z pohledu romantické vědy nebyl kompletní.¹⁰ Romantické tendence popisu přírody jsou v krušnohorské přírodě ještě znatelné v literatuře na počátku 20. století.

Na krajinu lze také pohlížet jako na časoprostorový fenomén, rozumíme tím jak časovost jejího pozorování, jež se promítá do umělecké reprezentace, tak kulturní tradice reprezentace.¹¹

2.1 Literární krajina

Teprve systematický přístup založený na komparaci různých líčení nám umožňuje promýšlet a problematizovat samotný pojem literární krajiny, rozšířit zažitý model venkovské panenské přírody na modely krajín postindustriální a městské a v důsledku odlišit krajinu od prostředí. Tvůrce obrazu tímto získává moc,

⁷ Tamtéž, s. 130.

⁸ Tamtéž, s. 130.

⁹ Tamtéž, s. 133.

¹⁰ Tamtéž, s. 136.

¹¹ FEDROVÁ, Stanislava. Krajina jako kulturní koncept. Od literatury k malířství, fotografii a zpátky. MALURA, Jan, TOMÁŠEK, Martin, ed. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012, s. 184.

kteřá může stávající kulturně-politické paradigma upevňovat či narušovat.¹² Právě stanoviště a způsob vidění očima pozorovatele propůjčují libovolné přírodní scénérii její celistvost. Změna hlediska by ovšem vedla k odlišnému uspořádání, krajina tudíž vystává z individuálního vidění přírody.¹³

„Jazyk je schopen zprostředkovat výsledky smyslového vnímání s tím, že přírodní líčení nevyžaduje stejnou míru zapojení všech receptorů. Rozhodující jsou pro něj zrak, sluch a čich, tj. distanční receptory, zatímco ty kontaktní, jako je hmat, chuť, vnímání teploty a bolesti, většinou zůstávají stranou.“¹⁴

Zážitky přírody a krajiny lze jen složitě verbalizovat, což představuje pro autory výzvu. Hlavním důvodem uměleckého zachycení přírody je krása, kterou lze skrze naladění na ni vnímat nezprostředkovaně, ne až skrze umění. Krajina je rozsáhlým prostorem, sahajícím až k horizontu.

„Třebaže výhled do dálky zahrnuje nejrůznější telurické, rostlinné a uranické útvary, jde vždy o pouhý výřez přírody, na nějž přírodu nelze zredukovat – ta je totiž čímsi úplným a nedělitelným, jednotou, která drží pohromadě vše nespojitě, různorodě a různotvárné.“¹⁵

Dle Webera se krajina vyznačuje pěti charakteristickými znaky¹⁶:

1. *Nepředstavuje jednotlivinu, nýbrž mnohost jevů.*
2. *Vyznačuje se určitou prostorovou dimenzí.*
3. *Tvoří celek, uzavřený útvar odlišný od svého okolí.*
4. *Její části se vyznačují vzájemnou provázaností.*
5. *K podmínkám jejího konstituování patří pohled pozorovatele.*

¹² TOMÁŠEK, Martin. *Krajiny tvořené slovy: k topologii české literatury devatenáctého století*. Praha: Dokořán, 2016, s. 27.

¹³ Tamtéž, s. 28.

¹⁴ Tamtéž, s. 28.

¹⁵ Tamtéž, s. 30.

¹⁶ Tamtéž, s. 31.

Dle Změlíka literární krajina představuje složitý komplex informací:

„Můžeme si klást otázky po smyslu její existence v konkrétním textu, zabývat se zobrazovacími metodami, hledat k literárním obrazům jejich předobrazy, sledovat vztah člověka a krajiny z hlediska kognitivních procesů.“¹⁷

2.2 Průmyslová krajina

Průmysl pronikl do českých zemí na přelomu 18. a 19. století. V české literatuře bylo nicméně dlouho obtížné téma industrializace vůbec zaznamenat. Dle mého zjištění se však téma v německy psané literatuře z dnešního pohraničí objevuje v cestopisech již v první polovině 19. století. Česká inteligence však žila mimo dosah průmyslu, znala spíše zemědělskou krajinu. Průmysl byl zpočátku úzce spjatý s německým osídlením.

Když Jiří Kotalík vypočítával, co je v historii 19. století s městem nerozlučně spjato, na prvním místě jmenoval: *“Mocný nástup a kvapný rozvoj průmyslové revoluce a všeho, čím byla podmiňována a co vyvolala v život.”¹⁸*

V očích autorů 19. století se zdá, že průmysl se rodí z přírody, nikoliv jí navzdory. Zpracování nerostů a kovů je jenom přirozeným pokračováním přirozeného vývoje. Rolníci byli také nástupem průmyslu osvobozeni od nepřízní přírody, avšak nikoliv od hospodářských krizí a nacionálních zápasů.¹⁹

2.2.1 Sonda do hornicko-průmyslové sudetské krajiny

Pro sudetskou krajinu bylo typické přejímání rurálně-urbánního kontinua, přičemž se respektovaly potřeby turistiky a ochrany atraktivní přírodní stezky. Tyto lokality byly propojeny hustou sítí cest, jež často vrcholily výškovými dominantami.²⁰

Dle Blažka bylo součástí životního způsobu také využití energie vodních toků. Svoz lidí do továren byl pak možný díky promyšlené železniční a silniční síti, která

¹⁷ Tamtéž, s. 32.

¹⁸ TOMÁŠEK, Martin. Industriální motivy v české literatuře 19. století. MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Příroda vs. industriál: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016, s. 88.

¹⁹ Tamtéž, s. 90.

²⁰ BLAŽEK, Bohuslav. *Sudetský model krajiny*. Antikomplex.cz [online]. Praha: Antikomplex, 2019 [cit. 2019-11-26]. Dostupné z: <http://www.antikomplex.cz/sudetsky-model-krajiny.html>

byla doplňována o drobnou architekturu – tunely, viadukty a mosty. Vodní toky, byly a stále jsou lemovány procházkovými trasami – jezy, kaskádami apod.²¹

Až do poloviny 19. století byla hustota osídlení a struktura sídelní soustavy, plně závislá na úživnosti krajiny. Nejzazší efektivní vzdálenost polností od sídla zpravidla nepřekročila půl hodiny pěší chůze. Nebylo-li možné z povahy místa, aby na něm vznikla samostatná obec, vznikla na takovém místě alespoň osada nebo samota.²²

V příběhu krajiny musíme obrátit pozornost především k sídlům, neboť jsou obrazem charakteru kultury, jejímž prostřednictvím si člověk osvojoval okolní krajinu.

Větší obce s důmyslnější řemeslnou výrobou a obchodem a menší města se správní a duchovní funkcí, byly do značné míry limitovány právě úživností okolní krajiny a potřebami agrárního osídlení ve svém zázemí. Nejdlehlší sídla pak ležela nejdále půl dne pěší chůze od lokálního centra.²³

Podobný vztah se uplatňoval i ve vazbách na okolí a v limitech růstu měst regionální i zemské úrovně. Odstup se měřil na půl dne jízdy koňmo. Mezi velkými správními centry pak z praktických důvodů na den koňské jízdy nebo jeho násobky.²⁴

Tato struktura evropské sídelní soustavy byla radikálně narušena průmyslovou revolucí, což se zejména odvíjelo od masovosti a celkové koncentraci továren a manufaktur. Města přestala být závislá jen na vlastní úživnosti a efektivitě agrárního zázemí. Stala se závislými na odbytu místním průmyslem produkováných výrobků, ale ne již v bezprostředním okolí, nýbrž ve vzdálenějších velkých městech.²⁵

Pro Sudety v dnes užívaném smyslu tohoto pojmu platí tři společné kauzálně související okolnosti. Zaprvé poloha na okraji státu. Vlna evropských nacionálních politických hnutí 19. století přinesla do Sudet soupeření Čechů a Němců. Druhou okolností je poválečné vysídlení německé populace. Třetí charakteristikou Sudet je hospodářem opuštěná zem.²⁶

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ DEJMAL, Ivan. Příběh krajiny, která přišla o hospodáře. *Antikomplex.cz* [online]. Praha: Antikomplex, 2019 [cit. 2019-11-26]. Dostupné z: <http://www.antikomplex.cz/pribeh-krajiny-ktera-prisla-o-hospodare.html>.

3 Krásná literatura českého Krušnohoří v 19. století

V následující části diplomové práce čtenáři představím několik děl krásné literatury 19. století věnované Krušným horám. Jedná se o díla, která byla napsána o této oblasti v duchu romantiky. Vzhledem k silné jazykové izolaci místních obyvatel byla místní literatura psána ve zdejších nářečích. Autoři se často ve svých dílech obraceli retrospektivně na starší texty, ve kterých shledávali vlastní kořeny. Vůbec zásadní byla pro německé autory této doby otázka vlastního původu a krajiny jakožto pojítka s předky. Tato skutečnost utvářela kontrast k proměnám průmyslu, který byl tehdy střídavě pojímán kladně, ale také záporně.

3.1 Interessante Wanderungen durch das sächsische Ober-Erzgebirge

V cestopise *Interessante Wanderungen durch das sächsische Ober-Erzgebirge*²⁷ (Zajímavá putování Saským horským Krušnohořím) od Christiana Gottloba Wilda z roku 1909 je Krušnohoří líčeno jako líbezná krajina, ve které je možno si odpočinout od starostí okolního světa, plná přírodních krás a lázní.

Wild nazýval život obyvatel Krušnohoří jako „*spokojeně chudý*.“ Zároveň napsal, že je to podmínkou pro život v takovém ráji, kde lid na kolenou klečí před svým Bohem. Pojmenovává krajinu, o které si myslí lidé ze Saska, že je krutá a kamenitá, plná hlubokých neprostupných lesů, jako krajinu zcela odlišnou, kde není hustého lesa, a není hrubšího kamene, než tomu je kde jinde.

Svoji cestu do Jáchymova popisuje jako obohacující v tom, že vidí klesající kvalitu půdy a ubývání ovocných stromů skrze pohoří, avšak rychlý návrat do prostředí v *Johanngeorgstadtském údolí* mu připomene známou domovinu. Obdivuje technologickou dovednost místních lidí, když upozorňuje na vodou poháněné kovárny, které jsou celé dny plně využity a přispívají k hospodářskému rozmachu.

Johanngeorgstadt také vykazoval relativně dobré zemědělské podmínky, ač studenější klima nebylo nakloněno některým plodinám a zejména ovoci se nedařilo ve zdejších podmínkách růst v požadované kvalitě.

²⁷ WILD, Christian Gottlob. *Interessante Wanderungen durch das sächsische Ober-Erzgebirge: Zur Belehrung und Unterhaltung* [online]. Freiberg: Bergakademie Freiberg, 1809 [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/94503/>

Častým motivem je střídání lesů a luk, které jsou prosvětlené. Nade všechnu skromnost obydlí obyčejných obyvatel pohoří shledával jejich domácnosti jako velice pořádné a Bohu zasvěcené. Přírodu popisoval, jako by mluvil o lidských stvořeních, která jej obklopovala. Jedna skála je pro něj silná, odvážná a vytrvalá, zatímco druhá, se shýbá pod vlastním váhou a dlouho již stát nebude.

Skrze celé dílo se vine stoupání a klesání do jednotlivých obcí, samotná těžba je však upozaděná a zmiňuje se spíše se zakládáním obcí. Při svých cestách přírodou zdůrazňoval soulad lidmi utvořených cest s krásnou krajinou. Často si přitom všímal ojedinělých stromů, pařezů a kamenů. K některým cílům svých výprav psal krátká zamyšlení, ve kterých zdůrazňoval převládající krajinný ráz, v těchto se dočítáme o drobných příbytcích vysoko nad údolími či světlem, které v údolích dávno pohasíná, když nahoře v horách ještě je vidět.

O hornické tradici se pak autor zmiňoval zejména v souvislosti s vrcholnými křesťanskými svátky, u kterých dodnes probíhají tzv. důlní bohoslužby a specifické tradice.

3.2 Die Erwerbsverhältnisse im Böhmischem Erzgebirge

Dalším spíše úřednickým dílem je *Die Erwerbsverhältnisse im Böhmischem Erzgebirge*²⁸, v tomto díle se Maximilian Dormitzer zabýval Krušnohořím z perspektivy hospodářského růstu v oblasti, ve kterém stagnuje doposud důležitá těžba, popsal oblast jako bohatou na přírodní bohatství, ve které se střídají pásma hor a údolí. V údolích bydlela většina obyvatel v Krušnohoří, obce nebyly nijak velké a bývaly silně závislé na lokálních zdrojích.

O hornictví se zmiňoval zejména tak, že hodnotil vhodnost určité těžby, například nedoporučoval těžit zlato, neboť zlato představuje jen krátkodobý příjem a není dobré pro dlouhodobější těžbu, kladl zvláštní zřetel na udržitelnost. Jasně vymezil oblasti vhodné pro těžbu, které spíše situoval do přechodného pásma mezi údolími a horami, kdy do údolí byla situovaná výroba a do hor spíše již dobytek a s ním spjaté potravinářství.

²⁸ DORMITZER, Maximilian a Edmund SCHEBEK. *Die Erwerbsverhältnisse im böhmischen Erzgebirge: Bericht an das Centralcomité zur Beförderung der Erwerbsthätigkeit der böhmischen Erz- und Riesengebirgs-Bewohner* [online]. Prag: Heinrich Mercy, 1862 [cit. 2019-11-21]. Dostupné z: https://kramerius.techlib.cz/search/i.jsp?pid=uuid:c610e27d-453d-440b-8a34-9d9f5d24c222&q=&fq=facet_autor:%22Dormitzer,%20Maximilian,%201819-1881%22

Situaci upadajícího hornictví přirovnal prvně k období třicetileté války, kdy již jednou v důsledku náboženských rozepří docházelo k úpadku celého odvětví, domníval se však správně, že hornictví bude jenom přechodně stagnovat, což v kapitole věnované hornictví dále rozváděl, že existovalo několik málo epizod upadající těžby, například na počátku 16. století.

Horníky líčil jako velice přátelské, skromné, pilné a otevřené novým věcem, což odpovídá jejich přirozenosti na základě jejich víry v duchy hor, kteří jsou jim buďto nakloněni nebo je strhávají s sebou do smrti. Při popisu proměny pracovního trhu tvrdil, že průmyslový rozvoj v odlehlých obcích byl silně brzděn chybějící kvalifikací občanů a neexistujícím silničním spojením, které by umožnilo převoz strojů.

Dormitzerovo uznání nacházel kulturní přínos hornictví, které je přímo vychvalované, ač pouze z perspektivy pozorovatele. Zajímavé je autorovo zjištění, že většina textů, věnující se těžbě v Krušnohoří před obdobím třicetileté války, byla zřejmě spálena.

Jako zdroj svých zjištění uvádí spisy Kašpara ze Šternberka, který až po období třicetileté války sepisoval dílo věnující se národnímu hospodářství v Čechách. Jako prapočátek organizované těžby v oblasti českého Krušnohoří je uveden středověk, kdy byly poprvé vydány těžební a ražební patenty včetně řádů a předpisů pro těžbu v oblastech hlubokých lesů.

Tímto se Dormitzer snažil o komparaci stavu 19. století s prapočátky organizované těžby ve 13. století, kdy místní horníci odváděli svůj podíl vládnoucí vrstvě. Po nějakém čase mohli získat „*horskou svobodu*“, čímž bylo myšleno právo zakládat vlastní obce za účelem trvalejší těžby. Ve svém kulturním výkladu se postupně propracovával vládnoucími vrstvami a souvislostmi mezi jejich nabýváním a pozbýváním majetků na území dnešního Krušnohoří i v dalších staletích.

Objevně zmínil nárůst poplatků z těžby panujícím během období 16. a 17. století a neustálou snahu panstva rozšiřovat těžební práva mezi své poddané, kteří si pak činností, které byly potřebné pro těžbu, rušili pokroky ve štolování a ražbě.

Úpadek těžby v dějinách dolů byl spjat zejména s morovými ránami nebo válečnými konflikty, neboť často byli do bitev vysíláni právě mladí a silní, kteří pak chyběli v dolech anebo nemohli rozvíjet navazující zpracovatelské činnosti. Dormitzer v souvislosti s událostmi po třicetileté válce uvedl, že krušnohorské, ač katolické obyvatelstvo, bylo stále silně závislé na protestanských Sasech, kteří

udržovali oblast ekonomicky při chodu, zatímco dřívější zprávy českých úřadů o stavu lidí v Krušnohoří nebyly brány vážně.

Klíčovým poznatkem v díle je přísný zákaz psaní literatury týkající se hornické činnosti v hraničním pásmu po celé 18. století, neboť na těžbu bylo pohlíženo jako na zásadní zdroj pro případné válečné konflikty.

Dormitzer dále čerpal z ročenek Říšského ústavu geologie Rakouska-Uherska roků 1857 a 1858, které vyšly pod názvem *Zur Kenntniss der geologischen Beschaffenheit des Egerer, Saazer und Leitmeritzer Kreises in Böhmen* (Ke znalosti geologické skladby Chebského, Žateckého a Litoměřického okrsku v Čechách).

Po třicetileté válce bylo sice s těžbou v oblasti Krušnohoří pokračováno, avšak na základě chybějící pracovní síly a nedostatku kapitálu se až do poloviny 19. století nevrátila do původního stavu. Po třicetileté válce však největší problém představovalo drancování dolů.

Z ročenky se dočítáme, že po celé 17. století chyběly investice, které ještě v 19. století vedly k opožděnému dolování dávno zakreslených štol, také klesala výtěžnost, což komplikovalo splácení úvěrů a dále na trh vstoupily soukromé osoby, které však často neufinancovaly své úvěry, a tak přispěly k úpadku těžby.

Saská těžba se udržela na stabilnějších číslech na základě lepšího plánování, také v rámci své monopolizace tlačila ceny pod produkční náklady sousedícího českého Krušnohoří, což vedlo ke zvýšenému drancování krajiny a počátkům vlastního hutnického průmyslu.

Po roce 1808 docházelo k vyčerpání ekonomicky a technologicky dosažitelných depozit v podzemí dolu *Katharinaberg* (*Kateřina hora*) a obdobných, stříbro těžících dolů, v celém Krušnohoří. V důsledku častějších soudů s vdovami po hornících bylo od riskantnějších těžeb ustoupeno, neboť prohrané soudní bitvy představovaly ekonomickou zátěž pro majitele dolů.

V díle jsou uvedena jednotlivá těžiště vzácných kovů a uhlí v celém Krušnohoří, u kterých došlo k navýšení těžby, ale zároveň nijak k většímu ekonomickému rozmachu, u některých odvětví existoval dokonce monopol. Bylo tomu tak s cínem, který však na základě spekulací upadl do poloviny 19. století v zapomnění, další těžba na většině ložisek zcela upadla do poloviny 19. století a dlouho čekala na své opětovné objevení.

3.3 Gampe's Erzgebirge

Třetí dílo, které čtenáři zde představím se jmenuje celým svým názvem *Gampe's Erzgebirge mit Einschluss der böhmischen Bäder Teplitz, Karlsbad, Franzensbad und Marienbad, des Voigtlandes und des Granulitgebietes an den unteren Mulden: Ein Reisehandbuch mit Reisekarte von Ingenieur Rudolf Henke und einer Routenkarte.*²⁹ (Gampeho Krušnohoří včetně českých lázní Teplice, Karlové Vary, Františkovy lázně a Mariánské lázně, Fojtska a granulitové oblasti u dolních koryt: Cestopis s cestovní mapou od inženýra Rudolfa Henkeho a mapou stezek.)

„Oblast krušnohorského pohoří je velice malebná, tak jak tomu je i v jiných pohořích, avšak oproti těmto je turisticky zajímavější, neboť je protkaná pečlivě vedenou sítí cest, díky kterým je možno za doprovodu přírodních krás dosáhnout cíle. Pohledy z vyšších bodů jsou oproti jiným pohořím kouzelnější tím, že nebrání žádný strom rozhledu do okolí, ze starých hradů je stejně jako ze 14 hlavních stezek možno shlížet do Čech a obdivovat střídající se krajinu daleko až do Českého Středohoří. Krajinnými dojmy se nemůže tomuto vyrovnat žádné jiné německé středohoří.“³⁰

Zvláště přitažlivě působí hluboce zelená údolí podél řek a nekonečné horské lesy, které se táhnou po celém hřebeni Krušnohoří. Saská vláda se velkou měrou zasloužila o opětovné zalesnění vrcholů, poté co již skončily zlaté časy hornictví v oblasti. Její jizvy byly zahojeny a navrátila se jim jejich přírodní estetika.

O klimatu pohoří se dozvídáme, že pohoří se opírá o studený sever, který předurčuje také velice studené klima. Mezi severem a jihem určuje průjezdnost po hlavní silnici, která se vine po 130 km dlouhém hřebeni. Následkem klimatu jsou zde silné zimní bouře, které také často brání průjezdu vlaků. Obyvatelé Krušnohoří však tuto příležitost odklizení sněhu přijímali jako možnost přilepšit si pro rodinný rozpočet.

„Zimy jsou vsutku severské, když jsou celé domy zaváty sněhovou pokrývkou. Jaro je pak jen krátké, pampelišky často vykvétají ještě za ležícího

²⁹ GAMPE, Theodor. *Gampe's Erzgebirge mit Einschluss der böhmischen Bäder Teplitz, Karlsbad, Franzensbad und Marienbad, des Voigtlandes und des Granulitgebietes an den unteren Mulden: Ein Reisehandbuch mit Reisekarte von Ingenieur Rudolf Henke und einer Routenkarte* [online]. Dresden: Bleyl & Kaemmerer, 1881 [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: <http://www.gutenberg.org/files/51377/51377-h/51377-h.htm>

³⁰ Tamtéž, s. 21.

sněhu. Léto je teplé a vlhké, doprovázené silnými bouřemi a bohužel velice studenými večery, které vysvětlují častou nepřítomnost letních zahrádek u krčem ve vyšších polohách. Nejkrásnějším ročním obdobím je podzim, kdy je vzduch nejčistší a tráva sytě zelená. Blátivý podzim nižších poloh na hřebenech Krušnohoří neznají, sníh zde přichází rázem a přes noc je celé Krušnohoří pokryto sněhovou pokrývkou.“³¹

Obyvatelé Krušnohoří vycházejí z dlouhých dějin hornictví, po staletí vznikaly cechy a akciové společnosti, které zastřešovaly těžbu, vzniklo mnoho příslušné infrastruktury, která je dodnes památkou na vrcholné časy těžby, které dnes známe již jenom z Ameriky.

S vytěžením mnoha stříbrných dolů, došlo ke starostem o budoucí obživu v mnohých krušnohorských rodinách. Přesto jim bylo dle dobových autorů připisováno peciválství a chybějící vůle k dílu.

Gampe poznamenal, že zrovna veselá povaha místních obyvatel jim teprve umožnila přežít těžkou práci, kterou generaci po generaci vykonávali, skromně a vlídně. Krajinou má Krušnohoří významné rivaly, ale průmyslem je neporazitelné, návštěva jedné z mnoha manufaktur se vyplatí.

*„Oproti pomluvám, které slyšíme, nejsou zdejší lidé obvykle degenerováni neustálým hladem, až na výjimky. Často vykazují jejich tváře, ať už sebechudší, jasné inteligentní rysy, přičemž málokdy narážím na nic neříkající tupou tvář.“*³²

Radno je při setkání s obyvateli Krušnohoří být v komunikaci vřelý, avšak vždy pomýšlet na odstup a respekt v komunikaci. Velice těší obyvatele Krušnohoří, když jeví cizinec zájem o jejich domov, a především jejich práci, velice srdečně jej pak nechají nahlédnout do svého soukromí.

Ve svém zdvořilém jednání však odmítají jakoukoliv falešnou pýchu, které se posmívají. Bez jakékoliv závisti hledí na lepší oděvy, učenlivě vzhlížejí k chytřejším, znají přitom stavovské rozdíly, avšak nejraději sami rozhodují, jak s nimi nakládat.

³¹ Tamtéž, s. 6.

³² Tamtéž, s. 22.

3.4 Führer durch das böhmische Erzgebirge, das Mittelgebirge und die angrenzenden Gebiete

V cestopise *Führer durch das böhmische Erzgebirge, das Mittelgebirge und die angrenzenden Gebiete*³³ (Průvodce českým Krušnohořím a Středohořím a o přilehlých oblastech) od Augusta Faymanna z roku 1884 je Krušnohoří nazýváno svým starším názvem Rudohoří, který ještě souběžně byl využíván v geografii po celé 19. století.

Krajinný popis se podobá popisu obrazu, autor neustále vychvaluje jemnost horských sedel a ladnost zelených údolí. Důležitým bodem je popis čtyř hlavních železničních tratí, které se táhly přes hranice bez většího ohledu na národní hranice. Vyjmenovány jsou také hlavní řeky: Labe, Ohře a Ostrovská Bělá, které se táhnou Krušnohořím a dodnes jsou důležité pro transport a pohyb přes hranice, zejména pak po zrušení původních železnic v období po druhé světové válce. Důležitou pohonnou silou však byly spíše menší říčky, které pramenily do Labe, tyto popoháněly vodní kola, která byla využívána od druhé poloviny 18. století pro pohon některých strojů.

Klima je zde popisováno jako vlhké, bohaté na deště, mírně chladné a pravidelné. Deště a vlhkost vzduchu podléhaly větším výkyvům, než tomu bylo na Šumavě, neboť pohoří nebylo dostatečně vysoké na to, aby umožnilo vlastní lokální klima. Zimy jsou líčeny jako velice dlouhé, setrývaly v horách po sedm až osm měsíců. Čtyři až pět letních měsíců se podobalo spíše jaru. Vzduch je popisován jako chladivý a čerstvý, plný vůní horských bylinek a hlubokých jehličnatých lesů. Klima je vychvalováno na základě velice čistého vzduchu, kdy autor uvádí, že přestože se mnozí lidé pohybovali pracovníě ve velice prašném prostředí, jen málokdy onemocněl někdo z obyvatel Krušných hor na plicní onemocnění.

Zemina byla po dlouhých zimách promáčená a mnohdy až bažinatá. Horské potoky proto byly vždy dobře syceny vodou, což vedlo k pozoruhodné bohatosti květeny, která měla v hřebenech hor delší životnost, než tomu bylo v údolích. Jako ukázkou příznivého klimatu uvádí, že do výšky 650 m. n. m. bylo možné sklízet žito a pšenici, u Božího Daru si však lidé museli vystačit jen s ovsem a bramborami. Travní porosty byly velice husté, a příroda lidem udávala životní cyklus. Jako vhodné hospodářství doporučoval dobytčářství, které by mohlo být završené sýrařským

³³ FAYMANN, August. *Führer durch das böhmische Erzgebirge, das Mittelgebirge und die angrenzenden Gebiete* [online]. Karlsbad: Verlag von Hans Feller, 1882 [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: <http://gutenberg.org/files/55027/55027-h/55027-h.htm>

průmyslem, podobně jako v Alpách. Autor doporučoval pro tento záměr vysazovat vhodné květiny, které poznal právě v Alpách.

Obyvatelé Krušnohoří bydleli neobvykle vysoko a oproti porovnatelným pohořím jejich sídelní struktura s výškou hor rostla. Roku 1857 bydlelo na české straně pohoří 111.180 osob, tuto zvláštnost lze vysvětlit bohatstvím horských dolů. Zejména v průběhu 16. století vyrostlo po celém Krušnohoří mnoho měst ve výšce hor, mezi nimi také Jáchymov roku 1516. Hornické cechy a samotní horníci přicházeli do oblasti poté, co vstoupil do platnosti horní regál, který rušil přistěhovačům nevolnictví.

Ve výškách Krušnohoří panovala svoboda, města a obce byla obmyšlená vladaři neobvykle střídmými privilegii. Takto lze snad vysvětlit hustotu sídel v původně jen v původně složitě prostupném pohoří uprostřed pralesa. Poté, co poklesla těžba stříbra v důsledku jeho klesající ceny, obyvatelstvo přesto zůstalo žít na vrcholcích hor. Což bylo překvapivé, neboť v obdobných oblastech docházelo často k migraci obyvatelstva. Ve Spojených státech Amerických, Peru, Chile či ve Španělsku.

Navzdory všem nepříznivým osudům v jen složitě orných výškách Krušnohoří přesto zůstali žít lidé. Tito přežili těžké časy a bídu. Často měnili svá povolání. Po vyčerpání zdrojů stříbra, přešli podnikatelé včetně dělníků na těžbu železa a hutnictví.

Vznikl významný hutnický průmysl. Když tento již nebyl hospodářsky únosným, bylo upřednostněno krajkování a v období úpadku všech odvětví přešlo mnoho mužů k hudebnímu řemeslu.

„Zdejší lidé jsou upoutáni přírodou, jako pstruzi ke krystalově čistým horským potokům. Celé místní obyvatelstvo je požehnáno zvláště čilým duchem a neobvyklou šikovností a přesností pro všechna myslitelná řemesla.“³⁴

Důsledkem této všestrannosti krušnohorského obyvatelstva byl vznik řady průmyslových odvětví: hornictví, strojařství, zbrojařství, výroba lžiček a nožů, výroba jehel, porcelánový průmysl, krajkování a mnohé další.

Říše minerálů je v Krušnohoří větší, než tomu je jinde v Čechách nebo v Německu. I když jejich ložiska nejsou po staletích těžby již tak bohatá, reliktů dalekosáhlé těžby jsou i dnes pořád patrné. Během 19. století je však dle autora

³⁴ Tamtéž, s. 29.

hornictví již zanedbatelné pro živobytí místních. Starší hornictví v oblasti se koncentrovalo na těžbu stříbra, mědi, cínů, železa a olova, teprve později objevili místní také možnosti kobaltu a bismutu, těžba kamenného uhlí, niklu a uranu jsou na denním pořádku teprve od 19. století. Jsou také těženy porcelánová hlína a živec.

3.5 Seifenbergbau im Erzgebirge und die Walensagen

Již v pátém zde představeném díle od Heinricha Schurtze, které vydal pod názvem *Seifenbergbau im Erzgebirge und die Walensagen*³⁵ (*Rýžovní hornictví v Krušnohoří a pověsti*) se můžeme dočíst:

*„Každé německé pohoří, ač příbuzné, má svůj vlastní charakter, není divu, že lidé žijící v každém tomto úseku hercynského lesa mají jako hory, které obývají své zvláštnosti.“*³⁶

Krušnohorské obyvatelstvo usměrnilo vody, vykácelo lesy, postavilo vesnice i města a našlo v hornictví středobod svého živobytí. O pomezí mezi Saskem a Českem nelze mluvit bez přihlídnutí právě k hornické tradici. Cín bylo možné dokonce těžit z řek, tolik jej kdysi bylo vyplavováno z kamení. Ač povětšinou pozornost pozorovatelů sklouzává spíše k staré slávě stříbra, které bylo prapříčinou hustého osídlení, které setrvalo až do první poloviny 20. století.³⁷

Cín byl těžen v těžké ruční práci ještě v 20. století pomocí základních nástrojů, neboť nebyl nijak výdělečný, tak se stal přivýdělkem pro nezaměstnané a chudé horníky. Pro jeho získání využívali zpravidla proděravělý plech, který používali jako rýžovací pánev. Jiní horníci vysekávali kusy cínu z okolních stěn ložisek a v řekách se již vyplachoval samotný cín. Horníci pro vyplachování také všelijak upravovali vodní toky a utvářeli tzv. „vorové toky“, ve kterých se kamení dalo lépe prát.

Pro poslední očistu existovaly již od dob středověku očišťovací mlýnky, ve kterých bylo pomocí lopat možné dočistit cín pro samotné tavení. Při lámání kamene mnoho horníků zemřelo v sutinách odlomeného kamene.³⁸

³⁵ SCHURTZ, Heinrich. *Seifenbergbau im Erzgebirge und die Walensagen*. Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1890.

³⁶ Tamtéž, s. 91.

³⁷ Tamtéž, s. 94-95.

³⁸ Tamtéž, s. 96-97.

Také byla tato těžba druhořadá za těžbou velkých důlních podniků, které měly předností právo na vodu pro ražbu. Voda byla také často kontaminovaná jedovatým bahnem po deštích, což však tehdejší lidé ještě nevěděli.³⁹

Obyvatelé Krušnohoří také často rýžovali v menších vodních tocích zlato. V mnoha povídkách Krušnohoří se vyprávělo o rychlém bohatství, které přinášelo. Soudě německé literatury, bylo Krušnohoří opravdu bohatým nalezištěm zlata. Jeho cena k počátku 19. století při velké výtěžnosti silně klesla, což vedlo k nižšímu zájmu mezi obyvateli Krušnohoří po něm pátrat.

Samotná Rakousko-Uherská vláda opakovaně v 18. a 19. století zadávala geologické průzkumy, aby zjistila, jak bohaté jsou zásoby zlata v krušnohorských povodích. Výsledným zjištěním odborníků bylo, že při tehdejších cenách by se nevyplatilo zlato ve větším množství rýžovat.⁴⁰

3.6 Ochránce přírody – Rudolf Korb

Rudolf Korb byl jedním z průbojníků ochrany přírody v Krušnohoří.⁴¹ Narodil se 31. března 1845 v Praze do rodiny horního hejtmana Josefa Korba. Své dětství však strávil v kutnohorském Vlašském dvoře. Studijní léta strávil v Praze, kde absolvoval práva na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Volný čas trávil častými procházkami Prahou. Při těchto procházkách se začal amatérsky zabývat estetikou jej obklopujícího města a krajiny. Svými myšlenkami se řadil do měšťanské inteligence, u které se zejména v poslední třetině 19. století byla uplatňována kritika industriální společnosti, aniž by tato inteligence zpochybňovala její trvalý pokrok.

Rudolf Korb byl členem turistického *Horského spolku v Teplicích* a vlastivědného *Severočeského exkurzního klubu v České Lípě*. Ochránce přírody jej však lze nazývat teprve ve věku 49 let, kdy v severočeském časopise *Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs (Sdělení Severočeského exkurzního klubu)* publikoval svůj první environmentálně laděný článek: *Zwei Tage ohne Rauch (Dva dny bez kouře)*. V článku popisoval svoji letní cestu do Stvolínek. Jeho první

³⁹ Tamtéž, s. 98-99.

⁴⁰ Tamtéž, s. 114-119.

⁴¹ PELC, Martin. Environmentální myšlení Rudolfa Korba: k počátkům ochrany přírody v Čechách. In: *ACADEMIA.edu* [online]. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009 [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: https://www.academia.edu/38267487/Environment%C3%A1ln%C3%AD_my%C5%A1len%C3%AD_Rudolfa_Korba_k_po%C4%8D%C3%A1tk%C5%AFm_ochrany_p%C5%99%C3%ADrody_v_%C4%8Cech%C3%A1ch

environmentálně laděné vystoupení před veřejností však můžeme datovat již o dva roky dříve do roku 1892, kdy představil svůj návrh na zvážení prostředků na ochranu přírody před poškozováním přírody a krajiny průmyslem, železnicí a doly.

Pisatel stručných dějin sudetoněmeckého ochranářského hnutí Heinrich Ankert o Rudolfovi Korbovi napsal:

„Dr. Rudolf Korb byl zřejmě prvním, kdo – podnícen Rudorffovou ochranou domoviny – cíleně pojednal otázku ochrany přírody.“⁴²

Korb byl v druhé polovině svého života otevřeným kritikem přehradních nádrží a železničních tratí v horských údolích:

„Kde takové lidské dílo zničí Boží klid lesa, odtud prchnou všichni ti neviditelní dobří a krásní duchové lesa: dryády a najády klasického starověku, skřítky a vodní panny německého lesa.“⁴³

Důležitou součástí spisů věnujícím se ochraně přírody byl regionalismus, který představoval více než nacionalismus, jak se můžeme dozvědět opět od Ankerta:

„Ochrana domoviny má v úmyslu zachránit a zachovat přírodní a dějinné krásy užší domoviny, ale také velké německé vlasti, kterým často hrozí znetvoření, zničení a odstranění, usiluje o ochranu německého obrazu krajiny.“⁴⁴

Ochrana domoviny měla své kořeny v nespokojenosti s modernou, terčem nenávisti byl internacionalismus, vykořeněnost, avantgarda, bezohlednost, kapitalismus a negativní dopady průmyslové revoluce.

Zvláštní důraz byl v environmentálních textech přelomu 19. a 20. století kladen na kulturu, památky, krajinu, přírodu ve smyslu krajiny a krajinného rázu, příroda ve smyslu „životního prostředí“ se však v koncepci ochrany domoviny nevyskytovala.

V Korbově práci o *Boží zahradě u Sezímek* se dočítáme o moderních problémech: *„Výstavba železnic a silnic, tovární průmysl a těžba uhlí, kanalizace toků, regulace horských bystřín a řek, budování přehrad, využívání vodní síly k pohonu elektráren, elektrická vedení, zachycování pramenů, otevírání kamenolomu, scelování polností, meliorace, zúrodnování úhorů a mokřadů a mnohé další, co s sebou nese moderní kultura, to jsou oni nepřátele pozemské krásy.“⁴⁵*

Průmysl hrál v Korbových textech spíše vedlejší roli, prioritně vnímal intenzivně pustošivou sílu dráhy, přesto o průmyslu napsal:

⁴² Tamtéž, s. 189-190.

⁴³ Tamtéž, s. 190-191.

⁴⁴ Tamtéž, s. 191.

⁴⁵ Tamtéž, s. 191.

„Jak hrozně, jak strašně se změnila některá místa od té doby, co krajina propadla industrialismu v jeho nejodpudivějších formách. Na místo idylického selského stavení nastoupila průmyslová ves, která je mnohdy ohromně ošklivou kombinací vesnice a města.“⁴⁶

Korb ve svých textech věnoval velkou pozornost regulaci vodních toků. Holé břehy regulované vodotečí doporučoval Korb osázet, aby krajina byla hyzděná nanejvýše po nejkratší myslitelnou dobu. Rudolf Korb se příležitostně zabýval také lesním zemědělstvím, kdy byl zarputilým kritikem smrkové monokultury a pozemkové reformy, které připravily krajinu o přirozenou pestrost. Občas také napsal několik řádků o ničení původní architektury sudetských měst, nebo o chybějícím důrazu regionalismu na podobu nádraží, zejména v Teplicích vnímal elektrifikaci jako nežádoucí pro celkový ráz města.

Ač Korb sám byl čestným členem Svazu horských spolků severozápadních Čech, zaujímal k turistice ambivalentní a postupně kritičtější stanovisko.

Mezi prvními si uvědomil neslučitelnost ochrany přírody a turistického ruchu, ještě před první světovou válkou napsal:

„Kolik tisíc se vynakládá na stavbu rozhleden a pohostinství na horských výšinách, na zřizování cest a stezek k horským chatám, na zpřístupňování roklín a soutěsek odstřelem a tím i na postupující rušení přírodního klidu a na zbavování přírody její původnosti na zachycování pramenů a prostituování jejich snivé lesní samoty stavbami na dostavování zřícenin a ničení jejich původního tvaru, které jsou přece samy o sobě cenné; vše toto se děje za tím účelem, aby turistické publikum všude pohodlně došlo a vše zhlédlo, aby všude byly uspokojeny jeho materiální potřeby, aby vše očmuchalo a na vše si sáhlo a mohlo tak obdivovat údajné zkrášlování přírody.“⁴⁷

Ke konci Korbova života se objevuje další nepřítel německé domoviny – socialismus. Rok 1918 představoval pro Korba ztrátu dřívějších jistot, definitivní znevážení měšťanské kultury 19. století. Jeho další život byl naplněn pesimistickým tónem a nedůvěrou v československou cestu.

⁴⁶ Tamtéž, s. 192.

⁴⁷ Tamtéž, s. 193.

3.7 Přírodní dědictví dle Dr. Rudolfa Korba

Slovy Rudolfa Korba – s pocitem hlubokého žalu se musí přítel přírody a krásna vypořádat, když vidí, co se děje kolem něho. Rok, co rok ubývá na původní kráse otčiny.⁴⁸

„Železnice, výstavba silnic, tovární výroba, honitba za uhlím, narovnávaní řek a potoků, výstavba přehrad, využívání síly vody k získávání elektřiny, elektrické rozvodné sítě, meliorace, intenzita zemědělství a lesnictví jsou tím, čemu krása naší domoviny podléhá.“⁴⁹

Člověk zápasí s přírodou ve svém boji proti škodné zvěři a mnohému dalšímu užitečnému zvířectvu polí a lesů vedl záhubnou válku, technické prostředky mu dnes, rozumíme 20. léta minulého století, umožňují při nárůstu možností zbrojařství vysoké efektivity.

Toto nakládání s dědictvím našich otců a matek okrádá krajinu o její romantično, poetičnost, zejména však její skryté vnitřní krásy. O tom bolestivější je zjištění, že se dnes jedná o nutnost hospodářského života a že ve změnu nelze doufat. Vývoj věcí musíme v rezignaci přijmout a můžeme snad jen žádat, aby nebylo zničeno více, než bude nutno.

Dle Korba se v 9 a 10 vydání Krušnohorských novin z roku 1915 se dočteme, že již Paul Schneevogel v 15. století pocítoval potřebu ochraňovat krajinu v Krušnohoří. Schneevogel se narodil 1460 v Chebu. 1482 byl promován magistrem v Lipsku, po čase se stal pak vrchním kronikářem Budyšina. Roku 1475 napsal na základě vize eremity, dílo, které pojednává o soudním procesu mezi Zemí a pustošivým horníkem. Toto dílo je jedním z prvních skutečně environmentálně laděných děl v Krušnohoří. Rozřešením je, že horník má dobrého německého srdce, neboť vysadí zahanben na místě činu les.

Rudolf Korb, se v dalším textovém sledu odvolával na text W. H. Riehla, 1853:

“Po staletí bylo otázkou pokroku, bránit práva orné půdy jednostranně, nyní však naopak je také věcí pokroku, bránit práva divočiny vedle práva orné půdy.”⁵⁰

K zásadnímu posunu vnímání krajiny přispěl německý *Heimatabewegung* (německé vlastenecké hnutí), jejíž duchovním otcem byl profesor Ernst Rudorff, který

⁴⁸ KORB, Rudolf. Naturschutz im Erzgebirge. WENISCH, Rudolf. *Das Erzgebirge und sein Vorland: ein Heimatbuch*. Wien: Deutsches Vaterland, 1923, s. 68-76.

⁴⁹ Tamtéž, s. 68.

⁵⁰ Tamtéž, s. 69.

se zasloužil o pojem *“ochrana domoviny”*. Mimo pana profesora Rudorffa se zasloužil o německou ideu ochrany domoviny Dr. Conwenz.

Korb přirovnává Krušnohoří k Rajské zahradě, ve které se rajská krajina střídá se starými ovocnými sady, zbytky lesů mezi rozsáhlými poli, silnicemi a přilehlými cestami. Se zděšením zjišťuje brzy, jak strašlivě se proměnila rajská idyla k průmyslovému peklu:

“Tyčí se zde celý les komínů, na loukách hoří uhlí a všude se povalují odpadky ze zdejších továren, skrze uhelné mraky nelze nic vidět a všude rdousící pach.”⁵¹

“Ovocnářství se vytrácí z krajiny, z pochopitelných důvodů dnes odumírají ovocné stromy, a nakonec se zcela vytratí.”⁵²

“Dle platného hornického zákona dnes je možné získat kdekoli v oblasti Teplicko-Duchcovsko-Mosteckého uhelné pánve oprávnění k těžbě, vytrácí se tak chuť zemědělců starat o svoji ornou půdu, nemohou si nikdy být jisti, kdy budou vytlačeni.”⁵³

Korb byl přesvědčen, že bylo třeba hledat správnou míru mezi průmyslovým pokrokem a zachováním krajiny, ba její cílenou ochranou v rámci násilné těžby s nedožrnnými následky. Proto již roku 1892 Teplický horský klub podal návrh, jak by při pokračující devastaci mělo být dále postupováno v otázkách zachování původního rázu teplické krajiny. Návrh byl radostně vyslyšen, avšak nakonec nikdy nedošlo k jeho realizaci.

Svaz německých lesníků roku 1895 v Duchcově došel k usnesení, že obnoví les v těžbou zdevastované oblasti Teplicko-Duchcovsko-Mostecka. Roku 1903 byli okresní odborníci pověřeni inventarizací lesních porostů, jež měl být doprovázen krajinářskými studiemi nejvhodnějších porostů, které by esteticky a vědecky dávalo smysl vysázet. Tyto měly být zahrnuty do přírodního dědictví Rakousko-Uherska. V inventarizacích bylo uvedeno také ideální rozpoložení souvisejících porostů a kamenů.

Roku 1910 *Svaz Krušnohoří a Středohoří v Praze* napsal žádost o nutné kroky k záchraně již silně zdevastované krajiny v Krušných horách, doslova bylo v žádosti uvedeno: *“Proměna všech silnic v dobře spravované, stromy v alejích zastíněné dopravní cesty, snaha o navrácení zemědělské výtěžnosti u intenzivních zemědělství*

⁵¹ Tamtéž, s. 70.

⁵² Tamtéž, s. 70.

⁵³ Tamtéž, s. 70.

a těžbou v dotčené krajině zničených úseků, snaha o efektivní správu zeleně a cílená ochrana kulturního dědictví.”⁵⁴

“Snad by bylo jen spravedlivé vrátit kus vytěženého bohatství zpět do krajiny původu, s cílem navrátit této původní nedotčené krásy.”⁵⁵

Svaz Krušnohoří a Středohoří v Praze, byl také vydavatelem *Erzgebirgs-Zeitung*. Tyto noviny byly nositelem německé myšlenky ochrany krajinného dědictví. Roku 1918 dokonce vznikla celá národopisně-přírodovědná sekce, která sepisovala články o přírodě a lidech v Krušných horách, tuto vedl Dr. Rudolf Wenisch. Noviny zásadně přispěly v debatě o ochraně přírodního dědictví v Krušných horách. Mnohé obce v Krušných horách v důsledku článků začaly intenzivněji pečovat o ochranu přírodního a duchovního dědictví.

Častými náměty článků jsou památné stromy, ale také dřívější texty, které byly napsané o Krušnohoří nebo novější prohlášení a zamyšlení nad průmyslem a ochranou přírodního a duchovního dědictví.

Roku 1908, za dob Rakouska-Uherska, byl založen *Úřad pro obnovu přírodního dědictví*, tento úspěšně vypracoval plán pro obnovu těžbou dotčených oblastí. Ironií osudu je, že se o nové zalesnění Krušných hor zasloužili váleční zajatci z období první světové války, kteří pobývali v pracovním táboře u Mostu. Tito měli možnost si odpracovat svobodu, což také mezi lety 1915 až 1916 udělali.⁵⁶

Korb si také všímal toho, že v oblasti Teplic docházelo k proměně chápání krajiny u továrníků, kterým začalo silněji záležet na kompozici krajiny, kdy nechali v okolí továren vysázet sady nebo na místech původní těžby podporovali myšlenku městských lesů a divočiny.

Také se zmiňoval o tom, že lesy Krušných hor jsou lesy lovecké, které po staletí šlechtické nadvlády, měly také estetickou funkci, která nebyla čistě průmyslová a že tato je stále patrná ve skladbě lesů. Zjišťoval bohužel skutečnost, že po ztrátě rozdrobenosti majetku v krajině, došlo k zániku mnohých původních rysů této v důsledku zprůmyslnění jejího využití.

⁵⁴ Tamtéž, s. 71.

⁵⁵ Tamtéž, s. 71.

⁵⁶ Tamtéž, s. 73.

“Bohužel přes všechno vědění o snahách jednotlivců o krajinu Krušných hor, musíme mít na vědomí, že se jedná o poměrně málo vykonaného díla na tak rozsáhlém území, nemůžeme tak mluvit o skutečné ochraně přírody.”⁵⁷

“Je třeba rozlišovat mezi zákonnou a dobrovolnou ochranu přírody a krajiny. Zákonná ochrana přírody a krajiny neexistuje, neboť není prozatím zákonem kodifikována.”⁵⁸

Situace se změnila roku 1921, kdy příslušný ministr životního prostředí dostal právo vyhlásit chráněné oblasti. Na základě této nové pravomoci ministra životního prostředí by mělo dojít k vyhlášení chráněných oblastí v jednotlivých úsecích Krušných hor.

“To, že se tak málo děje z vlastní iniciativy obcí v Krušných horách, si můžeme vysvětlit nerovnoměrným bohatstvím, v okresech s největším průmyslovým výskytem, je zájem o krajinu upozaděn.”⁵⁹

“Boj za přírodu je veden intelektuály – učiteli, úředníky, umělci a spisovateli, bohužel v případě organizovaných svazů jsou možnosti jen skromné a peníze přicházejí z prostředků obcí a okresů.”⁶⁰

Na závěr kapitoly o krásné literatuře Krušných hor z 19. století několik moudrých slov Ernsta Rudorffa:

“Ono přece nezáleží na tom, aby každý v nějaké té své oblasti – každý krásný bod, každý skvělý výhled, každý jeden malebný popis hor a údolí, poznal na vlastní oči, ale na tom, aby jeho duše byla na místě, na kterém zrovna stojí zasažená čerstvým nádechem neznámé přírody.”⁶¹

⁵⁷ Tamtéž, s. 75.

⁵⁸ Tamtéž, s. 75.

⁵⁹ Tamtéž, s. 75.

⁶⁰ Tamtéž, s. 76.

⁶¹ Tamtéž, s. 76.

4 Krásná literatura českého Krušnohoří do roku 1945

V navazující části diplomové práce čtenáři představím výběr děl česky a německy píšících autorů 20. století věnovaných Krušným horám. Jedná se o díla, která byla o Krušnohorsku sepsána v období stupňujících se nacionalismů. Období do roku 1945 se vyznačovalo vysokým zájmem spisovatelů o technologický pokrok. Jde o čas, kdy se objevily první vlaštovky doložitelných česky psaných textů, avšak déle, než kde jinde zůstala v tomto pohoří uchována původní romantická duše německých autorů. Tato se vytratila teprve odsunem původního obyvatelstva za hranice Československa a pomalou asimilací německých odborníků do majoritní československé společnosti.

4.1 Erzgebirgs-Zeitung

Velký význam pro celou oblast Krušnohoří měly počínaje polovinou 19. století noviny. Ze všech přístupných médií byly lidem nejdostupnější. Tomu přispělo zejména i jejich časté zapůjčování. Nejvýznamnějšími novinami oblasti byly *Erzgebirgs-Zeitung*⁶² (*Krušnohorské noviny*), které zde představím.

V *Erzgebirgs-Zeitung* nalézáme směs cestopisů, legend a příběhů všedního dne. Specifická je bohatost vánočních příběhů, které často zasahují i do čísel, které by pro nás už spíše představovala jarní až letní vydání. Nejzásadnějším přínosem pro Krušnohorskou identitu představovaly cestopisy. Důležitým prvkem těchto v *Erzgebirgs-Zeitung* bylo prvotní zmínění nejvýznačnějšího kostela v okolí, ten pak byl představen skrze hornické dějiny. Horníci byli největšími donátory výstavby a úprav církevních budov. Proto dodnes nalézáme bohatě zdobené kostely, obklopené skromnější zástavbou.⁶³

Následovalo zmínění důležitého syna obce, který vynikl v nějakém oboru a případně sponzoroval nebo inicioval výstavbu významné budovy, v *Erzgebirgs-Zeitung* z roku 1918 třeba slavný oční operatér, který se zasloužil o novou školní budovu v Teplickém údolí.⁶⁴

⁶² Krušnohorské noviny. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 23. 9. 2019 [cit. 2019-11-27]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Kru%C5%A1nohorsk%C3%A9_noviny

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž.

Průmysl byl prvotně popisován jako přínos. V roce 1918 neobdržel žádnou kritiku, ba naopak byl líčen jako něco nového, čistého a příjemného oproti práci v dolech. Často byly zmiňovány podmínky domácích pracích žen a heroizace hrdinů, kteří „vyrvávají“ půdě její bohatství. Kontrastem k tomu pak byl obratem popis ptačího zpěvu, hlubokých lesů a šumění splavů, které bylo obohacováno povídkami o minulosti a bitvách, které se na daných místech odehrály.

V roce 1919 však vyšel článek od Rudolfa Korba *Zur ästhetischen Gestaltung von Teplitz-Schönau (O estetickém utváření Teplic-Šanova)*⁶⁵, který se věnoval návratu estetiky do oblasti Teplic, kdy jeho autor líčil postupující zlo těžby v Krušnohoří, před kterým je vhodné prchat do biedermeierovských Teplic, kde skýtají městské parky a honosné domy úkryt před prachem a špatným vzduchem.

V *Erzgebirgs-Zeitung* se nacházelo relativně málo zmínek o hornictví, spíše se stávalo doprovodným tématem především cestopisných článků nebo historických sond, zejména z období středověku a občas také novověku. Důležitým tématem všech vydání *Erzgebirgs-Zeitung* byly vrcholky hor, lázeňství a popis přírodních krás dříve širší oblasti Krušnohoří, která nekončila národními hranicemi, ale spíše kulturním prostorem německy mluvícího obyvatelstva.

Původní *Krušnohorské noviny* vydával *Svaz krušnohorských spolků severozápadních Čech*. Celkem vyšlo 64 ročníků. První čísla byla vydávána v Jirkově u Chomutova a vycházela čtvrtletně. Od roku 1888, kdy svaz již působil v Teplicích-Šanově, měly již noviny výrazně rozšířený obsah a staly se měsíčníkem.

Krušnohorské spolky mají své kořeny v 70. letech 19. století. Na základě zkušeností s přínosy cestovního ruchu v Alpách a v německém pohoří Harz inicioval vznik horských spolků tehdejší prezident pražské „Centrální komise pro podporu živností v českém Krušnohoří“ rytíř Richard von Dotzauer. August Weymann, svého času školský ředitel pro okresy Most a Chomutov, se této myšlenky ujal a s pomocí zastupitelů města Jirkova dne 16. listopadu 1879 založil první Krušnohorský spolek v Čechách. Do začátku února 1881 následovalo založení dalších šesti obdobných

⁶⁵ KORB, Rudolf. *Zur ästhetischen Gestaltung von Teplitz-Schönau. Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Jirkov u Chomutova: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1919, **40**.(1. a 2.), s. 18-20 [cit. 2019-11-27]. Dostupné z: <http://www.znkr.cz/fotogalerie/obrazek/38065-dsc-7355-jpg/>

spolků. Ty pak dne 26. února 1882 ustavily v Karlových Varech *Svaz horských spolků*.⁶⁶

První oficiální název svazu by v překladu zněl „*Svaz turistických spolků Krušných hor a Českého středohoří*“ (*Verband der Touristenvereine des Erzgebirges und Mittelgebirges*). Jeho sídlem byly nejdříve Karlovy Vary, od roku 1883 Chomutov, od 22. listopadu 1885 Most-Litvínov a nakonec od 6. listopadu 1887 Teplice.

V důsledku vyčerpaného válečného hospodářství vyšlo poslední dvojčíslo Krušnohorských novin „*březen-duben*“ v roce 1943.⁶⁷

Mezi lety 1888 až 1936 se počet členů svazu pohyboval od 1.678 po 8.693 osob. Horské spolky se věnovaly zejména budování a značení turistických stezek, výstavbě vyhlídek a rozhleden či horských chat. Kromě těchto aktivit pořádali členové spolků vlastivědné vycházky a výlety, přednášky a například i plesy. To vše mělo za cíl podporovat cestovní ruch, jako zdroj příjmů horských oblastí, místní patriotismus a lásku k přírodě a krajině.⁶⁸

Mnohými příběhy se prolínají legendy a báje, které jsou pro horské oblasti častým průvodcem a které často symbolizují nějaký společenský vývoj nebo povahové vlastnosti, ať už u pozitivních či negativních postav. Prioritním tématem roku 1920 byl silný úpadek zemědělství v pohraničí, který byl dán neprodloužením smluv s pražskými odběrateli a klimatické nepřízni. Obchodníci na základě politického klíče začali odebírat produkty z vnitrozemí a tím došlo k celkovému rozkladu místního hospodářství a lokálně k hladomorům.

Zajímavá je snaha novinářů ve 20. letech utvářet v rámci svých článků slovník synonym slov v dialektu. Tato snaha se odvíjela od prvního a druhého vydání roku 1919, kdy jsou vždy ke slovům ve spisovné němčině přiřazeny výrazy, které byly běžné v komunikaci mezi německými obyvateli Krušných hor. Mezi jednotlivé články byly vkládány básně a písně čtenářů, kteří se v nich často obraceli k aktuálním problémům nebo se snažili zvěčnit svou obec, samozřejmě se objevila také řada písní Antona Günthera takto v novinách.

⁶⁶ Krušnohorské noviny. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 23. 9. 2019 [cit. 2019-11-27]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Kru%C5%A1nohorsk%C3%A9_noviny

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž.

V článku *Bergbau und Natur (Hornictví a příroda)* od Franze Hempricha v *Erzgebirgs-Zeitung* z roku 1924 nacházíme první zmínku o dopadech hornické činnosti na krajinu Krušnohoří:

*„Komu srdce bolestivě nepuká při pohledu na to, jaké obrovské rány s sebou přináší hornická činnost. Buďto je rozervána půda nebo vznikají obrovské otevřené doly, které svými plameny připomínají peklo. Mnohé obce poblíž těchto mohou popsat častou hrůzu požárů.“*⁶⁹

Hemprich však pokračuje dále spíše smířlivě: *„Avšak každému příteli přírody musí být jasné, že blahobyť, který z hornictví plyne, mu hodnotu přírody mnohonásobně vynahradí. Také ještě nebylo sedláka, který by nebyl bohatě odškodněn.“*⁷⁰

Také se rozepsal o narůstajícím bohatství hornických měst a obcí:

*„Daně a poplatky plynoucí z těžby jsou velice k oblibě měst a obcí.“*⁷¹ Avšak hned několik řádků dále: *„S výjimkou těžby uhlí však, staré štoly jsou spíše ukázkou souboje romantického hrdinství našich předků s přírodou.“*⁷²

Přímo pak chválí snahu mnohých majitelů dolů o nápravu spáchaných škod, když nechávají vzniklé doly zanést novou hlínou a humusem. Jak uvádí, mnohým horníkům, neobvykle i přes léto, tak mohl být nabídnut přivýdělek při rekultivačních pracích na krajině, čímž přispěli k budování nové kulturní krajiny. Bohužel byli důlní filantropové také prvními, kteří hospodářskou krizí přišli o všechno.

Většina dolů však po sobě zanechávala nepořádek a bez jakéhokoliv poklizení se horníci přesouvali jinam, aniž by byla okolní krajina, jakkoliv obnovena či alespoň poklizená od následků důlní činnosti. Stát jim totiž nápravu škod nenařizoval. Mezi lety 1908-1910 došlo však pod tzv. *Rekultivační kanceláři* k prvnímu sčítání škod vzniklých hornickou činností. První světová válka přinesla pak se svými nesčetnými válečnými zajatci levnou pracovní sílu pro rekultivaci celého Krušnohoří.

*„Mnohé se zlepšilo, dokonce kultury jehličnanů dnes můžeme vyzorovat na místech dřívější těžby. Ale ještě před námi leží obrovské břímě.“*⁷³

⁶⁹ HEMPRICH, Franz. *Bergbau und Natur. Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1919, **45**.(1. a 2.), s. 10-11. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: http://www.znkr.cz/user/img/gallery/1924/dsc_5572.jpg

⁷⁰ Tamtéž, s. 10.

⁷¹ Tamtéž, s. 11.

⁷² Tamtéž, s. 11.

⁷³ Tamtéž, s. 11.

„Jakékoliv řeči o tom, že není možné finančně unést rekultivaci krajiny, jsou jen plané. Co nám chybí je zákonná páka!“⁷⁴

„Rekultivační zákon by neměl sloužit jenom přátelům přírody, ale také zájmům národních hospodářů.“⁷⁵

V článku *Marienthal-Katharinaberg*⁷⁶ (*Mariino údolí-Kateřina hora*) z pera Eduarda Wagnera z roku 1937 se dozvídáme, že po dlouholetém úpadku těžby stříbrných rud v okolí Hory sv. Kateřiny se lidé prvně zaobírali punčochářstvím, pak však přešli na výdělečnější výrobu hraček. Původní výroba punčoch byla nástupem strojů do výroby již neperspektivní. Výroba hraček přišla asi počátkem 19. století ze sousedního Saska do východního Krušnohoří, což bylo spjaté s bohatými zásobami dřeva. Výrobcům hraček se od počátku dařilo úspěšně zvládat hospodářské výkyvy, ač se jim nedostalo uznání jako v jiných dřevozpracujících odvětvích.

Oproti německé velkokapacitní konkurenci, která měla vlastní malíře pro nové vzory na hračkách, stavěli čeští hračkaři sériovou výrobu na základě odborného vzdělání zrovna v okolí Hory sv. Kateřiny, kde vznikla odborná škola, ve které byli školeni stále noví odborníci. Tito však často také vyráběli lyže a další předměty ze dřeva a trpěli levnou konkurencí, proto se soustředili spíše na kvalitu dřevěných výrobků.⁷⁷

V samém roce 1937 vyšlo vícero zajímavých článků, druhý zde uvedený článek vyšel pod názvem: *Von den Mühlen und Mühlern des Schweinißtales (O mlynářích a mlýnech údolí Schweinissu)* taktéž od Wagnera⁷⁸ Mlynářská činnost se mohla v údolích Krušnohoří dobře rozvíjet, neboť bylo protkáno hustou sítí vodních toků. V článku je dokonce zmiňován dnes již neexistující tah obcí podél 30 km strouhy, kde stál jeden mlýn za druhým a obce tak vizuálně srůstaly.

Po celé 19. století existovalo mnoho malých mlýnů podél bočních toků, tyto však počátkem 20. století ustoupily velkým mlynářům, kteří často profitovali z nekalé soutěže. Krušnohorští mlynáři měli dříve svůj vlastní cech. Učeň, který se chtěl stát mlynářem, musel po tři roky jít do učení, poté byl vyslán do světa, dle autora,

⁷⁴ Tamtéž, s. 11.

⁷⁵ Tamtéž, s. 11.

⁷⁶ WAGNER, Eduard. Marienthal-Katharinaberg. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a. 2.), s. 56-62. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1937/dsc_6924.jpg

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ WAGNER, Eduard. Von den Mühlen und Mühlen des Schweinißtales. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a. 2.), s. 65-67. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1937/dsc_6927.jpg

zejména do sousedních německých oblastí. Mladí mlynáři také často vyprávěli při svých výpravách příběhy, o kterých se doslechli nebo zažili v jiných obcích.

Úpadek mlýnů na počátku 20. století měl dvě klíčové příčiny, první z nich byla výstavba továren a mechanizace manufaktur a druhou železnice, která přispěla k přesunu zboží na větší vzdálenosti a zruinovala tak doposud relativně stabilní trh s hospodářskými plodinami a výrobky od malovýrobců.

V prvním článku *Wie es zur Aufwältigung des Nikolaistollens kam*⁷⁹ (*Jak došlo k sanaci Mikulášského dolu*) od Gustava Neumanna se dozvídáme, že roku 1937 bylo založeno hornické muzeum v Mikulášské štolě nedaleko hory sv. Kateřiny, které se hned ve třech článcích věnovali autoři v *Krušnohorských novinách*. Mikulášská štola byla horníky po staletích těžby původně zasypána. Dříve se v ní těžilo se stříbro a měď. Počínaje rokem 1935 horníci razili cestu do původních šachet. Tento sen o hornickém muzeu však vznikl již roku 1928, kdy slavila nedaleká obec 400 let od svého založení. Svolení však zájemci o zřízení hornického muzea dostali od příslušného báňského úřadu v Mostě až roku 1935. Při zahájení provozu muzea zpívali horníci staré hornické písně a proběhla řada přednášek o významu hornické činnosti v Mikulášské štolě a širším okolí, které se ujali čeští a němečtí odborníci, kteří zastřešovali projekt po celou jeho dobu.

Tematicky navazuje druhý článek, který vyšel pod názvem *Die Aufwältigung des tiefen Stollens der Nikolaizeche*⁸⁰ (*Sanace hluboké štoly Mikulášského cechu*). V tomto se Walter Liebcher věnoval samotnému procesu obnovování ražby do původních štol. 17. září roku 1935 v pěti mužích začala obnova původních přístupových šachet, často na soukromých pozemcích. Původní těžba skončila kolem roku 1905. Soudě dle oficiálního hornického deníku, trvalo celých 151 dní, než v pěti mužích bylo možné zpřístupnit 200 metrů původních štol v takovém rozmezí, aby byla zajištěna bezpečnost budoucích návštěvníků. Dělníci přitom zápasili s častými sesuvy kamení a bočních stěn, které bylo třeba vyztužit. Prvotní důlní práce zakončili horníci 21. prosince 1935 ještě v nevyztužených šachtách. Tyto byly mezi 27. a 28. prosincem řemeslně vyztuženy, což umožnilo rozšiřování dolu o další metry. Horníci

⁷⁹ NEUMANN, Gustav. *Wie es zur Aufwältigung des Nikolaistollens kam*. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a 2.), s. 67-69. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1937/dsc_6928.jpg

⁸⁰ LIEBCHER, Walter. *Die Aufwältigung des tiefen Stollens der Nikolaizeche*. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a 2.), 70-73. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1937/dsc_6930.jpg

během následujících roků chodby neustále rozšiřovali. Na konci svých prací štolu zajistili před vstupem zvědavců, aby nedocházelo k důlním nehodám.

V třetím článku trilogie, který vyšel pod názvem *Der tiefe Nikolaistollen in Katharinaberg*⁸¹ (*Hluboká Mikulášská štola v Kateřině hoře*) sepsaném Hugem Liebcherem. že již nevyužívaný důl v Katharinabergu se s okolními budovami, které k němu dříve náležely, stal skanzenem. Prohlídky štol probíhaly po skupinách 10-12 osob a trvaly v průměru půl hodiny, prohlídky se konaly podle počasí od jara až do podzimu.

V článku budí pozornost zejména popis samotné štol, která se zdá být labyrinthem chodbiček, které zničehonic mění dle podloží svůj směr, nebo i samotný vstup přes dřevěné poschodí pod jedním z bývalých obytných domů.

Turismus představoval pro Krušnohoří v těžkých dobách hospodářské recese 20. a 30. let 20. století při nedostatečného uplatnění mužů na pracovním trhu vítaný přívýdělek. To, že se mu u veřejnosti příliš nedařilo oproti jiným pohořím, lze vysvětlit jeho reliéfem a proměnlivostí počasí.

4.2 České menšiny na Podkrušnohorsku

Velice ojedinělé jsou česky psané texty, které přímo vznikly v rámci jinak uzavřené německé komunity, jedním z nich je sborník *České menšiny na Podkrušnohorsku* autorů píšících pro *Národní Jednotu Severočeskou*, bohužel tito psali ve sborníku anonymně.

V Jáchymově se po dlouholetém propadu těžby teprve snahou hutního chemika Adolfa Patery roku 1853 podařilo utvořit barvy z uranové rudy, a to vedlo k novému růstu hornictví. Uranové barvy byly využívány pro barvení porcelánu. Roku 1886 bylo vyrobeno již na 11000 kg uranové barvy. Roku 1896 objevil Becquerel paprsky, které vycházely nejen z doposud těženého uranu, ale zejména z polonia v jeho podloží.

„Jako vítr uhání rychlík karlovarský od Ústí kotlinou severočeskou přes Teplice, Duchcov k Mostu. Vlak uhání nad ohromnými ložisky uhlí, uhání nad zemí

⁸¹ LIEBCHER, Hugo. Der tiefe Nikolaistollen in Katharinaberg. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a 2.), 73-76 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: http://www.znkr.cz/user/img/gallery/1937/dsc_6931.jpg

*prosáklou potem a krví, jako by pálila jej tato půda zlatá, jako by prchal před těžkými výčitkami a zoufalými kletbami hučícími v nitru země.*⁸²

Obraz krajiny očima spisovatele Štorcha líčí devastaci, a odtok bohatství mimo území těžby, kam se jen velice málo z celkového bohatství vracelo k lidem, což prohlubovalo národnostní třenice a třídní boj v oblasti Krušných hor.

Velice dobrý obraz krajiny a lidí Krušnohoří 19. století si lze udělat také na základě básní Františka Cajthamla, který vydával své básně pod pseudonymem V. L. Liberté ve své básnické sbírce *Písně dělníka*.

Sever⁸³

Pruh země, kdys vábná zahrada,
dnes pokryt komínů lesy;
žár výhní, dým těžký, dusivý —
tam radost nezavýskne si!
Po cestách zčernalých den, co den
jde matným uhlokop krokem...
Časem se zvedne pěst zařatá,
a v jamách se řine krev tokem.
Přibývá bídy i paláců,
oboje zášť smrti dělí.
Vzduch dusný a mraky šedivé:
blesk rudě vyšlehne smělý!

Šachta⁸⁴

Černá a hladová nestvůra
samotě v údolí stojí,
z tlamy jí při vzteklém supění
jiskry se ohnivé rojí.
Ze všech stran míří k ní pěšinky,
chodci stále se mění —
pěšinky krátké — přec daleké:

⁸² *České menšiny na Podkrušnohorsku*. Praha: Národní Jednota Severočeská, [1903], s. 14.

⁸³ Tamtéž, s. 53.

⁸⁴ Tamtéž, s. 53-54.

často z nich návratu není.
Černá a hladová nestvůra,
jako mor dech její letí,
vdovy kol ní lomí rukama
a pláčou vyhublé děti.

Z perspektivy severočeské⁸⁵

Špinavá města i vesnice
ve mračnech černého prachu,
špinavých dětí křik v ulicích
při matek nářku i tlachu —
zbledlé muže i jinochy
s chmurným a hlubokým okem,
když bez slov do šachet krácejí
pevným a zdlouhavým krokem —
hluboko pohřbenou ornici,
o poklad zloupenou zemi,
komíny, páříů mohyly,
let ptáka zlekaný, němý —
skloněné stromoví hubené,
chudičké obilní klasy,
z tančíren, v tichou noc, vřeštící
zoufale jásavé hlasy —
to v hrozném, beztvárném chaose
splývá a žaluje — komu?
Slyšíš-li, Pane! Tu žalobu
nesenou ozvěnou hromu?
Mně z toho srdce se rozbouří
div, že se, ach, nerozskočí,
a moji pěst vášeň zatíná,
slze mi tryskají z očí.

⁸⁵ Tamtéž, s. 54.

Havíři⁸⁶

Tolik se nás hemží v černém mraveništi,
tolik slzí, potu, krve do něj prýští!
Tolik ran kladivem, až se ruka třásla,
tolikrát nám v hrůze matná lampa zhasla!
Tolik šťávy již se vysušilo z těla,
tolik vrásek se již vrylo v bledá čela!
Tolik hlav se tupě k vpadlým prsům chýlí,
tolik ztratili jsme v cizí službě síly,
že nesmíme slyšet štkání děcka, matky
když jsme na podzemní denně hnáni jatky!
Tolik je nás ve tmě u pat Rudohoří —
když sem jiskra vletí, zhasne v bídě moři.

Česká básnická tvorba Františka Cajthamla tvořila pravý opak německé perspektivy na tutéž krajinu. Cajthaml svými básněmi popisoval proměnu původně panenské krajiny na krajinu průmyslovou a líčil také sociální nerovnost, která tímto vznikla, včetně jejich negativních dopadů na obyčejné obyvatele Krušných hor. Negativně konotoval zejména těžbu uhlí, která proměnila krajinný ráz dodnes k nepoznání.

4.2.1 Hnědý démant Podkrušnohorský

„V mrtvém moři není ryb a sirný zápach z něho vycházející je prý tak otravný, že ptáci padají omámeni na vodu, kde bezmocně sebou třepajíce, za chvíli hynou“⁸⁷

„Dým z hald rozlézá se po povrchu země a odpuzuje příchozího. Však tak pusto bývá okolo šachet!“⁸⁸

„Jen po chvílích uzříte učouzeného tvora, jak vleče od šachty k haldě vozík léše.“⁸⁹

⁸⁶ Tamtéž, s. 55.

⁸⁷ Tamtéž, s. 66.

⁸⁸ Tamtéž, s. 66.

⁸⁹ Tamtéž, s. 67.

Tuto léš, tedy odpadové uhlí, chodívaly často sbírat děti z chudých rodin z nouze místo školní docházky, aby přispěly do rodinných rozpočtů. Horníci, kteří se starali o vyvážení zmíněné léše, často umírali na krvavý kašel.

„Krásy v Podkrušnohorsku připomínají nám, že slávští předkové naši uměli si zvoliti za sídla svá kus zemského ráje. Dnes ovšem přírodní krásy střídají se s vymoženostmi moderního průmyslu – pěknými i špatnými.“⁹⁰

V podkrušnohorské pánvi kolem roku 1900 bylo na 98 hnědouhelných pánví s 27.311 dělníky, jejich národnostní složení je nejasné. Teprve rozvoj železničních cest umožnilo rozmach těžby uhlí. K úpadku těžby v prvním desetiletí 20. století vedl hospodářský úpad sousedního Německa a časté boje dělníků za lepší životní podmínky. Ještě v 70. letech 19. století horníci uhlí vytloukávali ručně, svrchní těžiště, která toto umožňovala, se nazývala *obrama*. Často tato samovolně hořela a způsobovala smogové situace, které zatemňovaly nebe a způsobovala respirační potíže u obyvatel okolních vesnic a měst. V 70. letech 19. století také docházelo k obrovskému nárůstu dolů, tyto však v zásadě byly součástí důlních společenství, která mohla vykrýt případné ztráty lépe než jednotlivci. Nejčastějším tichým vrahem horníků byly nahromaděné plyny, které byly příčinou častých důlních výbuchů. V dole Jupiter byla vražednou voda, která prosákla z terénu do podzemí a postupně zaplnila důl, který se nacházel na místě bařinatých luk uprostřed bývalého jezera.⁹¹

4.2.2 České doly v Podkrušnohorsku

„Z obrovského bohatství uloženého hluboko pod zemí v celé hnědouhelné pánvi od Chomutova až k ústí jen nepatrná část jest v majetku českém. Jak jinak by byl vyvíjel se celý náš menšinový boj, kdyby aspoň značnější část pokladů české půdy byla se včas dostala do českých rukou, do rukou českého kapitálu, arcí vědomého svých povinností národních i sociálních.“⁹²

Pravdou je, že většinu dolů vlastnily německé společnosti, které při sebemenším pocitu české neposlušnosti propouštěli Čechy z dolů. Stačila volba nežádoucích politiků, volání po českých školách. Češi v Krušnohoří často kritizovali české kulturní instituce, že jsou hluché k jejich strádání a odebírají uhlí apod. od německých dodavatelů. Známých bylo na počátku 20. století 5 českých dolů

⁹⁰ Tamtéž, s. 69.

⁹¹ Tamtéž, s. 73-75.

⁹² Tamtéž, s. 75.

v oblasti Podkrušnohoří – důl Jan u Mostu, důl Frauenlob u Ledvic, Florentiské doly ve Světcí, důl Karolina v Kremýži a důl Prokop u Skyřic.⁹³

4.3 Anton Günther slavný syn Krušnohoří

Krušnohoří 19. a 20. století znalo mnoho potulných zpěváků a skupin, které zejména v období bídy procházeli podhorskými vesnicemi a zpívali o životě a krajině v Krušnohoří. Na přelomu 19. a 20. století tu však působil jeden skutečně velký bard, jeho jméno bylo Anton Günther.

Anton Günther, narozený 5. června roku 1876 v Božím Daru neměl jenom hudební, ale i výtvarný talent. Jeho láska k hudbě měla původ v pohřbech, které byly doprovázeny bohatým hudebním doprovodem.

Učitele mu však zprvu kladli na srdce dráhu malíře, avšak na základě chudého původu z tohoto sešlo, ze stejného důvodu nemohl navštěvovat ani hudební konzervatoř. Vyučil se však v oboru tiskař-litograf, čehož později využil pro své písněmi opatřené pohledy, které se staly oblíbeným suvenýrem z Krušných hor.

Nakonec se však po zkušenostech z Prahy, kde pracovně strávil několik let, rozhodl pro dráhu profesionálního hudebníka. Již jako osmiletý si takto se svým otcem v zimě chodíval přivydělat do krčem, což mu umožňoval mimořádný hudební sluch. Anton psal a zpíval v původním dialektu, kterým se dorozumívali Němci v české části Krušnohoří. Po druhé světové válce byl dlouhé roky zamlčován a žil spíše v rámci sudetské komunity. Za zmínku stojí i to, že díky osobním zkušenostem z první světové války se do budoucna stal zarytým pacifistou a své prožitky vložil do textů písní.

Ve své písni *Arzgebirg, wie bist du schie!*⁹⁴ (*Krušnohoří, jak si krásné!*), se zmiňoval přímo o panenské krajině, vyzdvihá proměnlivost krajinného reliéfu, od nízko položených luk až po hory, jejich sytou zeleň na jaře a sněhobílou v zimě. Sděluje svým posluchačům, že na počasí v Krušnohoří nesejde, že jeho krása je uložena hlouběji v duši.

Motiv panenské krajiny je silně spjat s národním jazykem, který staví do roviny pocity domova, sounáležitosti s krajinou. Následuje jisté rozpomínání, motiv tajícího

⁹³ Tamtéž, s. 76.

⁹⁴ GÜNTHER, Anton. *Arzgebirg, wie bist du schie!* In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1912 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/agenther/html/arzgebirg.htm>

sněhu, který zalévá květiny, v přeneseném smyslu lidskou duši. Günther vyzdvihoval i zvukovou kulisu, kde v jednom verši zmiňuje zvuky a hluky přírody, která jej obklopuje. Přírodní sounáležitost obyvatel Krušnohoří lze vyčíst také z emotivně silného opisu sběru plodů přírody, které si spojuje se sytými vůněmi, které nepomíjí.

Popsal skrze píseň čtyři roční období, u kterých líčí krajinnou podobu od bohaté podívané od jara až po léto přes mrazivo a pusto v zimě, kterým však kontrárně nastavuje zrcadlo rodinnou a přátelskou atmosférou rodinného krbu.

Zima je reprezentována neobvykle vesele, ač je spjata s možností smrti, přesto se autor ve svém lyrickém já snažil naznačit své přání vždy se moci vracet do „původně německé krajiny“, která jemu a jeho blízkým po věky je domovem.

Ve druhé, zde uvedené písni *Deutsch on frei wolln mer sei!*⁹⁵ (*Němečtí a svobodní chceme býti*) se Günther zabýval otázkou němectví, které však nevidí prioritně jako nějaký velký celek, ale spíše pojímá jako pojící element jakési vlastní krušnohorské podoby německého soužití.

Silné jsou zde motivy lesů, hor a domovů, které všechny mají nabízet „původním obyvatelům Krušnohoří“ bezpečí před všemi větry, které je hrozí srazit na kolena. Píseň má silný politický nádech, neboť se autor přímo vymezuje proti počestřování své domoviny. Motiv domoviny je posilován odvoláváním se na staré zvyky a emotivním využitím sousloví „naši lidé.“

Významným lyrickým motivem v písni je navracení synů a dcer do Krušnohoří, kteří třebaže strávili část svého života mimo svá údolí, se navracejí do klína své domoviny, podtržena je zde sounáležitost „národního kmene.“

Motiv německého jazyka je zde otevřeně spjat s myšlenkou pokrevnosti. Ve smyslu: „Rozlili bychom svoji vlastní krev, kdybychom jen měli bránit svůj původní ráz, svůj jazyk a naše dějiny před nepřítelem.“

Ve třetí zde představené písni *Derham is derham*⁹⁶ (*Doma je doma*) popsal Anton Günther z vlastní životní zkušenosti pocit odloučení od svého krušnohorského domova, když pobýval v Praze. Text vypovídá o špatných zkušenostech se životem za obzorem Božího Daru. Okolní svět líčí Anton Günther jako neupřímný a strojený. Zajímavý je pacifistický nádech několika veršů, kdy využívá Anton Günther motivu

⁹⁵ GÜNTHER, Anton. *Deutsch on frei wolln mer sei*. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1908 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/deitschon.htm>

⁹⁶ GÜNTHER, Anton. *Derham is derham*. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1895 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/derham.htm>

vojáka, který píše po dvanáct roků vlastní matce z ciziny a neutuchajíc doufá ve shledání.

Zmínil se též o osudu putujících bardů, kteří se celé roky nevrací domů, jen aby rodina měla z čeho žít. Silně je zde líčen pocit odcizení světu, kde nevládne dobrá výchova, přátelství a nepsaná pravidla, která znal z Krušnohoří. Domov je zde přímo vyzdvižen do úrovně hradeb před okolním světem, kde se mohou němečtí obyvatelé Krušnohoří ukrýt před rychlým vývojem okolního světa a načerpat novou sílu v krajině, která je po staletí nezměněná, ve své otčině.

Čtvrtá píseň byla věnována odpočinku po dlouhém pracovním dni, klidu v duši *Feierobnd*⁹⁷ (*Padla*), dodnes je, ač původně tak nezamýšlená, nejčastěji hranou písní na pohřbech německých obyvatel Krušnohoří. Píseň počíná západem Slunce za ladné kopce pokryté lesy, kde odpočívá za mračny, čímž pro všechny pracující nadchází čas odpočinku, kdy odkládají své nářadí, kterým na rozloučenou švihnou naposled.

Důležité je zde zdůraznit spojitost tvrdé práce a pokojnosti v duši tvrdě pracujícího člověka, který po zásluhách nachází svůj domov, předchází tomu však cesta, po kterou se poutník vydává domů. Noc je v písni využita jako úkryt a čas vnitřního rozjímání, posílena je o motiv šumějícího listí, které se pojí s pomyšlením na vlastní předky, což přivádí poutníka až k idylickému štěstí.

Štěstí pojaté písní se pojí s pocitem vlastní záslužnosti a nedělání ostudy svým předkům a potomkům. Člověk v Krušnohoří si svůj odpočinek musel zasloužit. Klidu v duši lze tedy dle Antona Günthera dosáhnout jedině za předpokladu vnitřního souladu s krajinou, předky a vlastní práce s odpočinkem.

Pátá vybraná píseň *Wu de Wälder haamlich rauschen*⁹⁸ (*Kde lesy šumí domovem*) je jednou z nejúspěšnějších písní Günthera. Anton Günther zaujal postoj, na hoře stojícího, do krajiny vyhlížejího, pyšného majitele domu, který nemusí sklánět svou hlavu před žádným králem. V písni prosvítá pocit naprosté svobody uprostřed přírody, jistého životního nadhledu, který je dán horskou krajinou. Nejdéle se dokáže z denního světla těšit nahoře, zatímco v údolích se již stmívá.

Opět se zde objevuje motiv ráje, kde je opěvována čirá voda, vzduch čerstvější než kde jinde, stromy právě správné velikosti šumí, a tak nesou s sebou boží poselství.

⁹⁷ GÜNTHER, Anton. *Feierobnd*. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1903 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/feierobnd.htm>

⁹⁸ GÜNTHER, Anton. *Wu de Wälder haamlich rauschen*. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1905 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/wudewaelder.htm>

V návaznosti na to jsou lesy bohaté na plody, které jsou každému přístupné, a divočiny je nadbytek. Tisíce zpěváků do šumění lesů zpívá, lze předpokládat, že tehdejší bohatost krajiny na původní ptactva byla zdaleka širší, než je tomu dnes, do toho rozkvétají na horách do červena květy.

Zpěvákův domov byl líčen jako předsín k nebi, kdy sám popisoval pocit blízkosti k Měsíci a všem hvězdám, jež září mu do oken. Rozjímá náhle sám se sebou, že neviděl vlastně mnoho jiného ze světa, ale po celý život byl doma nejšťastnějším.

Obecně lze o jeho písničkách říci, že zachycují často detailně pocity obyčejných lidí v Krušnohoří na přelomu 19. a 20. století. Silný je aspekt sounáležitosti s předky, skrze který se projevuje i vztah k okolní krajině.

Vlastními náklady Günther vydal 160 ks pohlednic opatřených písněmi, často se na těchto jednotlivé písně mírně liší. V jeho tvorbě je patrné, že se časem posunul od obecně popisného stylu života v Krušnohoří až k později se politicky pojícím otázkám spjatým se vznikem Československa a života v něm.

Šestá, písničkářova píseň *Vergaß dei Haamit net*⁹⁹ (*Nezapomeň na svůj domov*) z roku 1925 pojednává o generačním rozkolem mladých a starých. Zatímco mladí odchází často za „lepší životem“ za hranice, obává se starší generace, že nebude mít následníky, kteří by zachovali „duši domova.“ Doslova klade mladým na srdce: „*Nezapomínejte na svůj domov*“, počínaje motivem zpívajících ptáků, šuměním lesů, úkrytu před sněhovou bouří, volá je domů. V písni užívá zvláště silného krajinného popisu, kterým se snaží v mladých vzbudit nostalgii.

Mladí jsou povzbuzováni k tomu myslet na své šťastné dětství mezi blízkými, opět je patrný silný motiv němčiny, který slouží jako pojítka. Následuje národně laděné povzbuzení: „*Pevně stůj k svému národu, domovu buď věrný, tak bud' me Krušnohorci!*“ Další posílení je zde motiv posledního rozloučení otce, který se loučí s nejmilejším dítětem. Potomkovi je kladeno opět na srdce, aby nezapomnělo svého jazyka a dědictví. Potomkovi při všem štěstí a úspěchu jinde je neustále kladeno k srdci nezapomenout na svůj starý domov a uctít svých předků.

Píseň je zakončena pasáží o upřímné lásce všech obyvatel Krušnohoří ke své otčině, kteří s kladivy v rukou mají denní práci přispět k lidskému dílu v zelených údolích. Mají si navzájem odpřisáhnout věrnost a navracení do domova a zvolání: „*Společně bud' me Krušnohorci!*“

⁹⁹ Vergaß dei Haamit net. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1925 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenter/html/vergass.htm>

V sedmé písni *Bild dir nischt ei!*¹⁰⁰ (*Nenaparuj se!*) otevřeně Anton Günther kritizoval proměnu pojmání majetku a stále narůstající lpění na pozemském „požitkářství a rozmařilosti“, což mu jakožto křesťanovi leželo těžce na srdci. V písni lze mezi řádky vyčíst vliv zprůmyslnění původně od okolních nekalostí života ochráněného života v pohraničním pohoří.

Sdělil „náhle zbohatlým“: „*Jen si o sobě nemyslete, stále jste jen lidmi, nemůžeš ničím více býti. Ať už jsme velký nebo malý, dříve nebo později budeme všichni stejní!*“

Dále se zabýval odlišností štěstí „malého muže“ a bohatého člověka, který nedokáže docenit vše, co je mu dáno zadarmo a často žije do prázdna. Všichni vidí dle něj to samé, ale necítí přitom to samé. Patrný je zde rozkol mezi původními, k přírodě vzhlížejícími, a mladými dravými podnikateli, kteří začali nabourávat jistoty starší generace, čemuž se Anton Günther věnuje v mnoha svých písních.

V písni zdůraznil otázku dobra a zla, kde říká, že člověk má v sobě vždy zastoupeny obě, je jenom na něm, které dá převahu. Čímž ocenil mimo jiné časté mecenášství, které bylo časté mezi zbožnými německými Krušnohorci.

Ke konci svého života začal psát silněji o politickém rozkolu mezi krušnohorskými Němci, říšskými Němci a Čechoslováky.

V osmé a poslední zde představené písni od Antona Günthera *De fallische Politik*¹⁰¹ (*Podlá politika*) se autor zabývá otázkou mocichtivosti, což se v rámci jeho literárního zpracování pojí s nostalgií na doby za Rakouska-Uherska a přímou kritikou Československa.

Československý stát je zde kritizován z perspektivy hladových, kdy popisuje dřívějšek jako dobu, kdy ještě byla práce a co do žaludku. Navazuje s myšlenkou dřívějšího vzájemného respektu, který panoval v krušnohorských obcích mezi občany. Emotivní je zde popis bortícího se, světa, přerodu společnosti, který je popoháněn špatnou politikou, kdy jsou po staletí budované vztahy najednou narušovány politickými silami, kterým přisuzuje celou vinu za vše špatné, co se děje ve 20. letech 20. století v Krušnohoří.

¹⁰⁰ GÜNTHER, Anton. *Bild dir nischt ei!* In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1926 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/agenther/html/bilddir.htm>

¹⁰¹ GÜNTHER, Anton. *De fallische Politik*. In: *Wochenendspiegel.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1920 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <https://www.wochenendspiegel.de/anton-guenther-aktuell-wie-nie/>

V dalším verši autor raději prahnul po smrti, oběšení se na okenici, než aby naslouchal zrádným politikům, které líčí jako bezpátevní rozhodčí lidských osudů. Načež navazují věty, které shrnuje v češtině: *„Kozel zahradníkem.“* S humorem popisuje vzestup nejméně schopných do vrcholných pater politiky, čímž přímo naráží na politiky, jako byl Beneš či Henlein, kteří představovali pro mnohé sudetské Němce mluvky. Potýká se se ztrátou lidského veselí v nových politikou daných poměrech a postupným vytrácením hodnot.

V následujících verších apeloval na lidství: *„V různosti náboženství a stran všichni zapomínáte, co máte společného, jste všichni lidmi, to vás však už ani nenapadne!“*

Pokračuje v apelování na zdravý lidský rozum: *„V práci vždy těžce bylo, však brali jsme vždy na sebe vzájemně ohled, každý dnes mluví o hladu či bídě, ale takového plýtvání a nenasytosti tu ještě nikdy nebylo.“*

Pokračuje mezigeneračním konfliktem: *„Co by vám na to řekli staří, ruce by nad hlavou srazili, co se to z jejich dětí stalo, snad o rozum přišli..., hlavy mají plné a srdce tak prázdná...“* V posledním odstavci posluchačům sdělil, že lidé se nemění, ať sebevíc chtějí. Proto radí: *„Nehádejte se, když budeme držet pospolu, budeme jednou jako staří, bude se nám dařit nejlépe.“*

4.4 Das Radium Als Heilmittel in St. Joachimsthal

O krušnohorských hornících se již od 17. století lze dočíst ve Freiberské kronice. Horníci utvářeli v tomto období první organizované cechy, do kterých byl ostatním řemeslníkům zapovězen vstup. Hornické cechy byly a jsou spjaté s přísnými pravidly, a kdo tato porušil a na veřejnosti nebo uvnitř cechu porušil pravidla, byl ihned vyloučen z hornického řemesla.

Horníci utvářeli zvláštní svobodný stav. Měli vlastní ústavu, stejnokroje, zčásti vlastní zvyky a jazyk. Mezi horníky však existovala jasná hierarchie podle počtu odfáraných let a dalších dovedností, které jim třeba umožnily práci důlních zapisovatelů.

Mnoho horníků žilo ve větší vzdálenosti od těžišť, synové zpravidla dědili řemeslo po svých otcích. Také se lišila těžba uhlí od sofistikovanější těžby stříbra, u které bylo třeba větší geologické znalosti, zatímco u těžby uhlí bylo třeba zpravidla fyzické síly. S hornickým řemeslem se zpravidla začínalo již ve 12 letech, kdy začínala

výuka nadcházejících horníků. Po dochození školy zpravidla je absolventům přiřazena denní doba ražby. Jedna ražba trvala zhruba 6 až 8 hodin.

Ražba byla ukončena zazněním zvonu, od roku 1595 bylo také mezi horníky zvykem po práci zajít na hodinu se pomodlit. Od 16 roku života vstupovali mladí muži do dalšího stupně pracovního zařazení „*důlního mládence*“, tento zpravidla odklízal uvolněné kamení. Po roce jej pak čekalo povýšení na „*běžce*“ na této pozici odděloval odpad od těžené rudy či minerálu.

V 20 letech vstupovali mladí muži do vyššího společenského zařazení mezi horníky, kdy se stávali „*učenci při kladivu*“, od vstupu do toho zařazení směli u sebe nosit hornické nářadí. Jejich zásadním úkolem bylo ražení nových štol a jejich zajišťování před propadáváním.

Roku 1768 se dohodli horníci na stejnokrojích. Stejnokroje krušnohorských horníků byly černé, se žluto-červenou kokardou, hornická čepice byla bez ozdob tuhá a černá, horní pokrývkou těla byla zástěra s knoflíky rozličných barev, která byla také běžným pracovním oděvem v dolech, dolní pokrývkou těla byly úzké černé kalhoty, černé punčocháče, vysoké černé boty, černá hornická brašna, další nepomíjitelnou součástí byla měděná důlní lampa. Slavnostní stejnokroje byly a jsou dodnes v saské části Krušnohoří součástí hornických slavností, kde dodnes panuje přísná hierarchie dle služebního věku a zásluh o cechový život.¹⁰²

Dny horníků začínali pochůzkou od svých bydlišť na výše položené vstupy do dolů, doly byly pojmenovávány nábožensky, např. Milosrdnost Boží, Boží pomoc, Naší milosrdné paní u cesty, Nanebevzetí atd. Doly však byly pojmenovávány místopisně nebo dle fantazie horníků, např. Řvoucí lev, Bílý jelen, Princ Leopold apod.

Horníci se ještě před prací scházeli, aby si zazpívali a pomodlili se před svým sestupem do dolů. Dříve lezli po žebřících, které mohli dosáhnout obrovské délky, po několik desítek metrů. V dolech se těžilo souběžně v různých úsecích, dokud tyto nebyly vytěženy, poté pokračovala těžba do větší hloubky a do stran. Horníci spolupracovali a vkládali své výtěžky do společné úschovy, zisk byl zpravidla dělen solidárně, a to i mezi několika doly. Poslední známa schůze vícero osazenstev dolů

¹⁰² HEINER, Max. *Das Radium Als Heilmittel in St. Joachimsthal*. 2. Aufl. St. Joachimsthal: Selbstverlag, 1925, s. 308-311.

proběhla roku 1836 v saském Freibergu. Horníci ukončovali své šichty opět modlitbami po zaznění hornického zvonu.¹⁰³

4.5 Ztracené vesnice, opuštění lidé

Sudetský sociální-demokrat Wenzel Jaksch ve 20. letech minulého století popsal nouze a potřeby německého obyvatelstva v německy mluvícím sudetském pohraničí, věnoval se zejména probíhající sociální nouzi, která byla výsledkem dlouhodobě chybějících investic do obyvatelstva v Krušných horách. Mezi lety 1924-1928 cestoval pohraničím a zapisoval své poznatky v sociální reportáži. Po druhé světové válce se stal důležitým politikem v Německém sněmu, kde bojoval za práva odsunutých sudetských Němců.¹⁰⁴

V roce 1926 zavítal na Teplicko, které představovalo dříve jedno z kulturních center Krušnohoří. Zarážela jej bytová nouze zdejších lidí. Často odtékaly peníze, které vlastně měly být investovány do obnovy budov a jejich přímého okolí, do kapes soukromníků, kteří měli svá sídla ve vnitrozemí nebo ve Vídni či Drážďanech. Nedostatek bytů vedl k nárůstu nájemného, bydlení se stalo načas výsadou bohatých, což citlivě narušilo sociální kohezi obyvatel.

Bytová nouze byla jedním ze strašných důsledků první světové války, neboť první světová válka oblast Krušnohoří ekonomicky i sociálně vyčerpala. Obyvatelé se přeorientovali na válečný průmysl a ve vyhlídce nuzné bídy po prohrané válce se vzdávali často svých příbytků.

Wenzel Jaksch o obci Trnovany napsal, že se jednalo o jednu z mnoha, průmyslovou revolucí rozervaných pohraničních vsí, které rostly velmi nepravidelně a kde byly bez většího rozmyslu budovány pochybné ubytovny. Tyto se často stávaly dějištěm sociálních nepokojů a požárů.

Naopak „*kapitalistická výstavba sídel*“, tedy stavby hnané ziskuchtivostí svých majitelů, probíhala bez okolků. Bohužel investoři začali vykupovat a spekulovat s pozemky, které byly původně dostupné všem pracujícím. Nejtěžší ránou do srdce však byly z tohoto plynoucí úroky, které nejen Turnov, ale i celé Krušnohoří silně deformovaly. Úroky na nové bydlení vyčerpávaly příjem průměrné rodiny, takže

¹⁰³ Tamtéž, s. 312-316.

¹⁰⁴ JAKSCH, Wenzel. Wenzel: Verlorene Dörfer, verlassene Menschen ...: Reportagen 1924–1928. Kulmbach: Verlagsbuchhandlung Sabat, 2018, s. 98-114.

nezbývalo na jídlo, teplo ani další základní lidské potřeby, což uvrhlo mnohé rodiny nejen do sociální nejistoty, ale vedlo k nárůstu sebevražd.

Lidé hromadně opouštěli původní obce po „*násilném*“ odsunu z jejich původních, již ekonomicky neudržitelných, bydlíšť. V takto nuzných podmínkách, zahrnující taktéž i dennodenní dřinu, lidé často umírali na přetížení nebo onemocnění.

Zvláštností 20. let minulého století jsou zprávy o rodinách, které žily ve vazebních věznicích, neboť obce často neměly vlastní pozemky určené pro sociální bydlení či takové nebylo v zájmu často movitých občanů na židlich městských zastupitelů. Děti v dané době stále pracovaly od rána do podvečera v místních továrnách a pomáhaly svým rodičům přežít.

Československé státní podniky měly prosazovat „*národní potřeby*“, proto se často původní němečtí zaměstnanci „*uměle*“ propouštěli na základě jejich nepotřebnosti nebo restrukturalizací a byli nahrazováni Čechy či Slováky. Tímto způsobem byli Němci vysmlouváni ze svých služebních bytů, což utvářelo napětí a prohlubovalo dále bytovou nouzi, nebyl přitom brán jakýkoliv zřetel na sociální okolnosti.

Jaksch v obci Dubí shledal obdobné problémy, a to i navzdory nedalekému prvorepublikovému centru horského turismu. Dle dobových spisů zde byla krajina malebná a neposkvrněná. Zanedlouho se však k problémům zdejších obyvatel postupně přidávaly další a další, jedním z nich byli vracející se původní obyvatelé, kteří za mocnářství hledali štěstí jinde. Nekvalitní bydlení a nedostatek volného času v důsledku vysokých nájmů představovaly další tlak na 800letou místní německou kulturu, kdy sice bylo ještě plné povědomí o dřívějších tradicích, zvycích a obyčejích, ale nebylo prostoru je rozvíjet.

V dnešním předměstí Dubí zvaném Pozorka, které dřív bývalo silně průmyslovou oblastí, chyběla základní zdravotní péče, neboť mnoho německých lékařů odešlo raději za hranice a českoslovenští kolegové nebyli ochotni stěhovat se do pohraničí. A když se přece jen nějaký lékař odhodlal přesídlit, tak měl nařízeno mluvit při výkonu své činnosti československy, sudetští Němci si proto museli najímat draze tlumočníky.

Tehdy chybějící zákony znemožnily vyvlastňovat obcím domy, které byly bez nájemníků a liduprázdné. Majitelé těchto domů se často bránili brát

„nelukrativní“ nájemníky, které jim nabízely obce. Žádosti o československé státní kredity byly zamítány jako neopodstatněné, v čemž shledávám dobový šovinismus.

V Novosedlicích byl rozkrádán materiál starých budov, které se propadaly pod svou vlastní tíhou a přinesly mnohým při jejich nebezpečném počínání smrt. Vznikaly zde příbytky, všechno financované dělníky pro dělníky, avšak bez větší naděje si někdy v budoucnu dovolit důstojnější život.

Teplice jsou líčeny oproti obyčejným horským obcím a osadám jako ukázka symbiózy mezi lázeňskou honosností a průmyslem. Umělecky ztvárněný městský prostor byl protkán parkovou zelení. V kontrastu k němu si židovská čtvrť zachovala svojí vlastní středověkou vizáž.

Rozmach kapitalismu umožnil Židům odstěhovat se do nových prosvětlenějších bytů podél zelených městských promenád. Původně však byla čtvrť ukázkou jejich exklamace na okraj společnosti. Většina nového, poválečného proletariátu se pak následně odstěhovala do uvolněné židovské čtvrti. Po první světové válce pak chátraly opuštěné budovy pouze proto, že se jejich majitelé snažili uprchnout před vznikem nové republiky se svým nahromaděným jměním do Rakouska či do Německa.

Majitelé původně úprkem opuštěných nemovitostí sice očekávali pravidelné nájemné, avšak vícekrát pronajímali stejný byt, což vedlo k obrovským počtům osob ve stísněných podmínkách bez dovolání se jakékoliv nápravy či opravy domácnosti ze strany majitele nemovitosti. Špatné osvětlení, způsobené chybějícími okny, stejně jako těžký vzduch či všude přítomná vlhkost, vedly k častým úmrtím v důsledku nepříznivých životních podmínek.

V začátcích První československé republiky se ještě stále projevovaly stavovské rozdíly, stále umíraly děti a lidé v nuzných podmínkách, paradoxně nedaleko prvotřídních lékařů, kteří léčili lázeňské hosty, kteří však nemohli zasáhnout proti nelidským podmínkám bydlení pro pracující masy. Mnozí, kteří nenašli bydlení v teplických bytech, prchali na okraj města, kde se muži snažili vydolovat zbytky uhlí ze země a stloukat příbytky pro své rodiny, případně je vybudovat z hlíny, ba dokonce obydlet jeskyni.

„V každé průmyslem zasažené obci stojí šedivé nájemní domy, nezdravé, neosvětlené a neútesné nory jako důkaz, že kapitalismus ve věci lidské potřeby

bydlení pracujícího lidu bolestivě selhal a že i zítra opět musí selhat, když bude postaven před tentýž úkol.“¹⁰⁵

4.5.1 Hlad a bída v Krušnohoří

Ve 20. letech se do kulturně do Krušnohoří spadajícího Žatce sjížděli nejchudší z nejchudších, kteří přicházeli z nouze nebo s nimi bylo přímo obchodováno jako s levnou pracovní silou pro každoroční sklizně chmelu.¹⁰⁶ Po první světové válce se původní skupina nádeníků obměnila z důvodu zániku mnoha původních průmyslových podniků v podhůří. Do období před první světovou válkou bylo samozřejmostí, že sklízet jezdili jenom staří nebo jinak pro jiné práce neužiteční.

Sociální propad mnoha rodin byl znát na jejich kdysi honosných oděvech, jež se pojily s jejich původními povoláními. Z toho důvodu postihnuté rodiny často vysílaly děti za prací samostatně napřed – chtěly jim dopřát lepší život.

Němci provozované doly byly za první republiky uměle zatěžovány daněmi, proto i mnoho horníků muselo hledat jiný způsob, jak obstarat sobě a svým rodinám denní chleba. Lidé přicházeli za prací v teplých letních měsících, jen aby mohli přes zimu zůstat ve svých bytech. Často dlužili vysoké nájemné a hrozilo jim bezdomovectví. Často se lidé sháněli po nových oděvech, neboť špatné podmínky, ve kterých žili, vedli k časté hnilobě přírodních vláken.

Mnohé rodiny přežívaly vagabundským životem, jezdily od práce k práci od rána do pozdních nočních hodin. Velkostatkáři nehledě jejich národnostní příslušnosti platili jen 1 československou korunu a 10 haléřů za hodinu práce. Tato částka odpovídala ve 20. letech polovině toho, co dostával pomocník na stavbě, nehledě na jejich původní kvalifikace, které byly často zdaleka vyšší.

Obyvatele Krušných hor byli uvězněni v nevraživosti mezi Němci za hranicemi a Čechoslováky. Na jedné straně ohrožovali po válce oslabený pracovní trh Výmarské republiky, na druhé pak vadili Čechoslovákům z ideologických důvodů, což bylo záminkou pro jejich postupné vyvlastňování, propouštění a vytlačování z veřejného života.

Skutečný problém však spočíval v nerostném bohatství, které bylo jako málokde bohaté a po stovkách let německého utváření krajiny přístupné pro vzrůstající potřeby československého průmyslu. Historický Žatec představoval

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 114.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 115-121.

zemědělské centrum kulturní oblasti Krušných hor, ve kterém sociální nerovnost byla dobře znatelná na velkoleposti místních statků a jejich okolí. Zisk z chmele v roce 1926 činil 500 milionů československých korun.

Ustájení hospodářských zvířat bylo často na vyšší úrovni než ubytování na slámě, které bylo přichystáno nádeníkům. Na druhou stranu pomáhaly stoupající ceny hospodářských plodin některým malým zemědělcům si hospodářsky přilepšit v poválečných letech.

Půl hodiny od Žatce leží Chomutov, ten byl tehdejším průmyslovým centrem oblasti, která ležela po válce v troskách, neboť chyběla politická a ekonomická vůle tehdejších představitelů těžký průmysl podpořit. Chomutov naopak mohl růst na základě dobré polohy, která svědčila zejména vlakové dopravě, která mu byla obrovskou konkurenční výhodou.

V 10 velkých chomutovských železárenských hutích bylo zaměstnáno na přelomu let 1919/1920 8.294 osob, o sedm let později 1. ledna 1926 pak již jenom 3.005 osob, v červenci téhož roku již jenom 2.639 osob. Druhé nejvíce postihnuté odvětví bylo hornictví. Mnohé uhelné doly v severozápadním uhelném revíru již nebyly hospodářsky zajímavé. Patrné je, že se propouštění týkalo zejména německého obyvatelstva.

Následující rozprava se bude věnovat číslům Chomutovského revírního důlního úřadu, který se zabýval hromadným propouštěním a dohlížel na doly v okresech: Chomutov; Žatec; Kadaň; Přísečnice-Vejprty a Podbořany.

Za válečné uhelné krize byla těžba na Chomutovsku rozšířená o 15 dolů, to znamenalo, že po prohře Rakousko-Uherska čítala oblast 33 dolů, ve kterých pracovalo zhruba 7.800 zaměstnanců. Roku 1921 bylo uzavřeno 6 dolů a propuštěno 1.200 horníků. Snižování počtu dolů pokračovalo i nadále, dalších 17 dolů bylo náhle uzavřeno a propuštěno 4.000 horníků.

Stav k roku 1926 činil pak 4.000 horníků v 16 zbývajících dolech. Často však tito obměňovali „drahé“ německé hornické osazenstvo za levnější československé horníky. Chomutovská nezaměstnanost dosáhla svého dobového vrcholu roku 1922, kdy bylo celkem 7.000 nezaměstnaných. Nezaměstnanost se ani v následujících letech však nijak výrazně nesnížila. Od roku 1923 byla nezaměstnaným díky soukromým sbírkám německých sociálních demokratů rozlévána polévka. Upadající hospodářství s sebou strhlo např. výrobu hřebíků, košíků či těžbu rašeliny.

4.5.2 Krušnohorské uhlí

Na východ od Chomutova se rozléhala plošná těžba uhlí. Podél hřebenu Krušnohoří dříve stál jeden důl za druhým. Klíčová byla proto železnice, která byla vedena tak, aby bylo možné rychle naložit vytěžené nerostné bohatství. Těžké kouřové a dýmové mraky byly dobře zřetelné v ulicích selských a hornických obcí, které silně ovlivnila průmyslová revoluce 19. století.¹⁰⁷

Peníze z těžby odtékaly do nedalekých lázní nebo do velkoměst. Obyvatelům Krušnohoří zůstala pouze zjizvená krajina a nejistá budoucnost. Ze zpráv hornických cechů a revírních uhelných úřadů vyplývá, že vývoz uhlí do Německa v roce 1926 oproti roku 1910 poklesl o více než 2/3 a do německého Rakouska od roku 1920 poklesl ve stejném rozsahu. To představovalo při tehdejších možnostech likvidační podmínky.

V Mosteckém revíru (Chomutov-Most-Teplice) ve druhé červencové polovině roku 1926 bylo naloženo pouhých 26.190 vagónů uhlí oproti původně 54.154 vagónům uhlí oproti červenci roku 1913. Stav horníků poklesl v Mosteckém revíru z původních 37.739 roku 1920 na 29.013 v prvním hospodářském čtvrtletí roku 1926, během něhož bylo trvale uzavřeno 67 šachet.

V Chomutovském revíru těžební šichty vykazovaly klesající tendenci. Lidé trpěli pod klesajícími příjmy rozdílnou měrou. Někteří vlastnili pozemky, menší políčka a domy, které jim umožnily rozšířit své samozásobitelství. Těžiště se také různila kvalitou těženého uhlí, což mělo vliv na prodejní ceny.

2/3 horníků pracovaly na směny, pro něž znamenala každá volná směna výpadek příjmů. Nejhorší možný scénář vypadal tak, že byli zaměstnání v dole s nekvalitním uhlím nebo museli platit pronájem pro své rodiny. Šel-li horník 3x do týdne fátat, znamenalo to pro něj týdenní příjem 96 československých korun (dále Kč) nebo měsíční příjem kolem 400 Kč. Z toho musel na nájemném zaplatit 40 Kč, za pojištění 33 Kč, zdravotní pojištění 32,40 Kč a odborový poplatek ve výši 13 Kč. Dalších zhruba 280 Kč byly měsíční náklady na rodinné zabezpečení. Úspory nebývaly obvyklé.

To vedlo v oblasti k časté podvýživě, kdy lidé celé dny žili jenom z brambor, kávy a polévky. Maso bylo vyhrazeno jenom pro nejdůležitější slavnostní dny. Znaky dostatečné výživy vykazoval jen každý desátý dospělý muž. Mnoho horníků nadto

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 122-128.

bylo zadluženo u soukromníků, neboť za první světové války vyčerpalo své předválečné zásoby. Nyní sami čím dál častěji museli prosit o půjčky a jídlo na splátky. Proto docházelo postupem let k nárůstu vykonaných exekucí a čirému obchodu s majetkem horníků.

V evidenci nemocných v letech 1919-1923 spadalo denně 26 nemocných na 1.076 dělníků, číslo se vyšplhalo k 30. prosinci roku 1926 na 38 nemocných na 780 dělníků, což lze přisoudit zvýšenému pracovnímu nasazení při celkově klesající kvalitě života. Pokrok, který původně lidem přinesl relativní blahobyt postupem modernizace zastaralé techniky, přestával potřebovat uhlí a lidi. Tak klesla spotřeba jedné tehdejší chemičky z původních 45 vagónů uhlí na pouhých 15 vagónů uhlí.

4.5.3 Česko-Saská hranice

Děčínsko-podmokelská průmyslová oblast se vyznačovala hustou železniční a silniční sítí a přímo vynikající symbiózou průmyslu se zemědělstvím. Blízkost hranic silnou měrou přispěla ke vzniku přeshraničního průmyslu.¹⁰⁸

Oblast se vyznačovala odnepaměti kvalitní prstí, rozvinutou ekonomikou, turistickou atraktivitou, architektonickým a kulturním dědictvím, přesto byla jako zbytek Němci obývaných regionů v krizových letech postihnuta propouštěním a hospodářskými výkyvy. V děčínské průmyslové oblasti docházelo k úpadku hned několika klíčových odvětví, mimo jiné v hutnictví, strojírenství, knoflíkářství, papírenství, cihlářství, těžbě kamene a cukrárenském potravinářství.

Hutnictví vykazovalo silnou diverzifikaci, přesto v letech 1921 až 1923 bylo z hutí propuštěno na 1.300 nadbytečných zaměstnanců a 2/3 zbývajících osazenstva žilo v nestálých pracovních režimech, které závisely na situaci na trhu. Roku 1926 bylo propuštěno dalších 800 osob, což znamenalo, že zbytkový stav byl roven 3.200 zaměstnancům.

Strojírenství mělo podobné problémy, neboť původně bylo nastavené pro potřeby vnitřního trhu, musela být hledána nová zahraniční odbytiště. Před první světovou válkou bylo v strojírenství zaměstnáno 2.000 lidí, po válce zbylo pouhých 1.400 míst, ze kterých bylo 750 míst se zkráceným pracovním úvazkem.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 156-162.

Výroba elektrických přístrojů trpěla pod nízkou výstavbou, státními investicemi a konkurencí z Německa. V roce 1926 čítalo odvětví 1.000 zaměstnaných, oproti předválečným 1.800. Od počátku samého roku bylo 400 lidí propuštěno a 250 zaměstnanců bylo přeřazeno do zkrácených úvazků.

V chemickém průmyslu došlo počátkem roku 1926 k úbytku zakázek, přičemž před válkou bylo zaměstnáno v tomto odvětví 3.800 osob, po válce pak již jen 2.600, z nichž 800 osob na zkrácený úvazek.

V mnoha z prvotní těžby a sklizně závislých odvětvích došlo k sesuvu zakázek, cen a potřebě re-lokalizace trhů, které často už tak byly schopné nasytit svou spotřebu z vlastní výroby. K celkovému hospodářskému úpadku přispěl úpad stavebnictví.

S úpadkem kupní síly místního obyvatelstva docházelo ke zdražování základního zboží a služeb, které se cenami vyrovnávaly velkoměstům. Také poklesl celkový počet prodejců, což vyvíjelo další tlak na odchod lidí do jiných oblastí s únosnějšími cenami. V důsledku této nevýhodné cenové politiky nakupovalo obyvatelstvo zboží a služby z jiných měst a oblastí, což vedlo k dalšímu prohlubování ekonomické nesoběstačnosti Krušnohoří.

4.5.4 Zánik tradiční těžby v Krušnohoří

Oblast mezi Chomutovem a Ústím nad Labem byla bohatá sociálními rozdílnostmi a hospodářskými odvětvími, které pro průmyslovou oblast počátku 20. století byly charakteristické.

Mnohé zásoby uhlí, relativně levného nosiče energie, tvořily základ pro vznik stále nových továren. Zejména sklářství bylo pevně svázáno s dostupností uhlí. Obdobné podmínky musely být splněny pro keramický, textilní, chemický průmysl a hutnictví. Propadání těžby uhlí v letech 1922 a 1923 strhlo s sebou i široká průmyslová odvětví, která byla na těžbě závislá, přičemž před krizovými lety zavládlo období plné zaměstnanosti.¹⁰⁹

Ve všech hospodářských odvětvích, včetně výroby hraček, došlo k výpovědím. Ženy v zoufalosti zkrácených pracovních týdnů, zůstávaly na delší směny a nevěnovaly tolik času svému potomstvu, což se odráželo na jeho zdravotním, duševním a vzdělanostním stavu. Až do roku 1926 neexistovala žádná oficiální

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 156-162.

statistika nezaměstnanosti. Dříve podniky neměly povinnost nahlašovat výpovědi, a proto byla nezaměstnanost odhadovaná na základě nově vypsanych míst.

Situaci přirostřoval příkrý rozdíl mezi platy úředníků a mzdami dělnické třídy. Výsluha vrchního úředníka se pohybovala v rozmezí 1.500 až 1.800 Kč, často tito úředníci ještě přijímali ve výsluze nižší úřednické posty, přičemž snižovali u těchto mzdy a zabírali místa nadcházející mladé generaci.

Různá odvětví vyžadovala od svých možných zaměstnanců různé schopnosti, dovednosti a konstituci pro často náročné pracovní úkony. Pro některé těžké práce byli vhodnější muži, pro některé naopak vhodnější ženy, textilní a porcelánový průmysl byl často útočištěm dětí. Pro hornickou dráhu však musel mladý muž dosáhnout teprve věku 16 let.

Mnozí rodiče živily své potomky ještě v dospělém věku, neboť se jim na základě přesluhování starších nedostávalo pracovních míst. Proto existovala pro většinu jenom cesta mistrovských zkoušek, která byla zpoplatněná s 20 až 40 Kč, a proto často dále zatěžovala rodinné rozpočty.

V 20. letech docházelo v Krušných horách k vysoké roztríštěnosti rodin, neboť ekonomický tlak rozerval i nejsilnější rodinná pouta. K tomu se vraceli skláři ze zahraničí, zejména Rumunska, kteří v Krušnohoří však na základě chybějících technologických znalostí zůstávali bez uplatnění.

Široká nezaměstnanost byla podnikateli zneužívána k prodlužování pracovních dob, nevyplácení odměn, umělému navyšování fluktuace zaměstnanců a častému shánění levnější pracovní síly odjinud. Úpadek se nevyhnul ani tehdejšímu logistickému centru oblasti českého Krušnohoří Ústí nad Labem, kde z původních 700 zaměstnanců před první světovou válkou v přístavu zbylo už jen pouhých 150.

Ve zprávě Labské společnosti k jejímu 50. výročí bylo zachyceno, že v letech 1899 až 1924 poklesl pohyb zboží v přístavech Ústí nad Labem, Krásné Březno, Rozbělesy, Děčín a Loubí na třetinu.

4.5.5 Od Kraslic až po Sokolov

Poslední přístroje byly do Sokolovských továren přivezeny roku 1916, kdy již docházelo k hospodářskému úpadku Rakouska-Uherska pod neustálým náporom válečných výdajů. Většina lidí v oblasti, s výjimkou žen a dcer rodin, se ocitla po první

světové válce mimo zaměstnání, neboť mnozí pracovali v rámci válečného zbrojení a stali se nepotřebnými.¹¹⁰

V řeči čísel Karlovarského důlního úřadu, který sdružoval oblasti Lokte, Karlových Varů, Sokolova a Jáchymova, bylo v dolech roku 1913 zaměstnáno 7.195 horníků; 1921 – 13.974 horníků; 1926 – 5.857 horníků. Od roku 1921 bylo v důlních oblastech propuštěno 8.117 horníků. Těžba byla pozastavena ve 39 dolech, v 16 dolech v oblasti Loktu; v 9 dolech v oblasti Karlových Varů; v dalších 9 dolech v oblasti Sokolova a v 5 dolech v oblasti Jáchymova. Některé z těchto dolů byly však provozovány jenom po dobu válečného nedostatku uhlí.

Velkou vinu za propad těžby ve zbývajících dříve prosperujících dolech nesla první republika, která zavedla uhelnou daň a vysoké přepravní tarify, jež postihly zejména doly v oblasti Sokolova.

Roční vývoz uhlí ze Sokolovského uhelného revíru činil: v roce 1913 - 2.050.150 t; roku 1921 již jenom 1.360.392 t; roku 1925 - 1.011.506 t a v prvním pololetí roku 1926 - 380.900 t. Tento úpadek vývozu byl dočasně vyrovnáván vnitrozemní spotřebou.

Bohužel Československé státní dráhy, na základě politického tlaku, postupně snižovaly svůj odběr uhlí ze Sokolské pánve. Uhlí bylo namísto toho odebíráno z Ostravska.

Horníci na základě tělesného a duševního vyčerpání často měnili svá působiště. Ve stejné době docházelo k poklesu porodnosti, úmrtnosti a sňatečnosti – jak dokládají podklady farních úřadů. Československý stát tuto situaci ještě přistříl předčasnými penzemi drážních zaměstnanců.

Za vinu dávalo německé obyvatelstvo celou situaci Kramářově úsporné politice, která dle nich byla nacionalistická a měla sloužit k jejich vypuzení z oblastí bohatých na nerostné bohatství. Situace dál eskalovala při zavedení tzv. gentského systému, který mnohým znemožnil pobírat nadále podporu v nezaměstnanosti.

4.6 Pouť do Krušnohoří

V sudetské krajině se setkáváme s vysokou hustotou osídlení. Krušnohoří bylo až do roku 1947 nejhustěji osídleným pohořím na celém světě, k čemuž silně přispěly

¹¹⁰ Tamtéž, s. 170-178.

hornictví a průmysl.¹¹¹ Svěbytný krajinný ráz je určován velkým počtem malých až drobných sídel, která si byla navzdory dějinám schopna uchovat identitu. Počínaje 50. léty byla však většina z nich zbourána.

V Krušnohoří se setkáváme s vysokou druhovou rozmanitostí půdorysů obcí, typů venkovských staveb a jejich materiálového řešení, což svědčí o vysoké míře lokálního patriotismu a samozásobitelství. Probíhal zde bohatý dialog mezi urbanismem a bohatým reliéfem krajiny.¹¹² Sudetská krajina našich dní se vyznačuje také vysokou průchodností a lesy, což je důsledek vysoké míry přetváření jejími obyvateli po staletí. Patrné jsou jasné přechody mezi zástavbou a krajinou.

Pohraniční krajina byla dříve hustě protínaná železniční sítí a silnicemi, které byly účelně budované pro zvýšení mobility obyvatel pohraničí a jejich ekonomického začlenění do velkovýroben na přelomu 19. a 20. století.

V Krušnohoří je krajina odnepaměti určována častými dešti, ostrým větrem, v zimě sněhovou pokrývkou a neúrodnou půdou. Krajina je zamořena po desetiletích imisemi, které způsobovaly kyselé deště, a to zejména ve východní oblasti pohoří. Západní oblast Krušnohoří však tvoří výjimku, neboť si byla schopna i přes všechny překážky zachovat nejpůvodnější podobu. Výškové rozdíly mezi hřebeny hor a údolími jsou výrazným klíčem k pochopení krušnohorské krajiny.

Majetková nejistota Krušnohoří je spjata s rychlými politickými zvraty v první polovině 20. století. V tomto století totiž ubrala na původnosti, a proto dnes nelze mluvit o prapůvodní krajině, je však možné definovat novou. Tato krajinná zvláštnost je nejen odrazem mnohých přírodních vlivů, ale také těch národnostních. Příkladem může být vyhnání několika generací pamětníků, jež utvořilo cosi jako kontinuum prázdnoty, což se politicky projevilo v době těsně před „*Sametovou revolucí*.“

Západní Krušnohoří se vyznačuje vysokou nadmořskou výškou a spíše travnatými porosty a nově dosázenými stromy, které mají napodobit původní porosty. Východní Krušnohoří je bohaté na lučiny, vyskytují se zde četné bučiny, s výhledy na Středohoří a osamělé stromy. Nejdecko a Kraslicko měly ve svých dějinách jen málo orné půdy, tudíž bylo obyvatelstvo nuceno dokupovat potraviny ze vzdálenějších koutů země a platit svým tělesným vyčerpáním při těžbě rud.

¹¹¹ Zmizelé Sudety: Das verschwundene Sudetenland. 6., upravené vydání. Praha: Antikomplex, 2015, s. 32-34.

¹¹² MIKŠÍČEK, Petr. Sudetská pouť, aneb, Waldgang. Praha: Dokořán, 2005, s. 41-44.

Běžným lesním ekosystémem byl středoevropský smíšený les, který se vztyčuje po opětovném výsevu opět v krajině. Po staletí byly krušnohorské lesy káceny pro produkci dřevěného uhlí, hudebních nástrojů, stavbu příbytků a tamější těžbu a výrobu.

K sudetské architektuře se vyjádřil Quido Kastner v knize *Osidlování českého pohraničí* v květnu roku 1945 následovně: *„Při srovnání vnitrozemských měst a tzv. měst sudetských vycházejí nám tato jako města majetkově mnohém bohatší. Vysvítá to již z jejich výstavnosti (budovy velkých kubatur) a celkového rozsahu. Posuzujeme-li například česká města po stránce urbanisticko-architektonické, tak od Prahy směr na sever, severozápad a západ (snad jen s výjimkou Mladé Boleslavi, Kladna a Plzně) nalézáme pás skutečně velkých měst až ve vnějším pohraničí poměrně nedaleko státní hranice od Jablonce nad Nisou, přes Liberec, Děčín, Ústí nad Labem a Podkrušnohořím až k Chebu.“*¹¹³

Tento citát čtenáři vysloveně napovídá, kdo byl stavitelem architektury v pohraničí, domy a náměstí měly honosnější a výstavnější charakter nežli dobová města ve vnitrozemí, která byla ryze česká. Němci oproti tomu lpěli na výstavnosti a zdobnosti architektury.

Quido Kastner dále:

*„Hodnotíme-li města z hlediska dopravního, tak v období před rokem 1945 měla v českých zemích městskou dopravu především města v pohraničí – i to ukazuje na majetkovou sílu těchto měst.“*¹¹⁴

Dalším odvětvím, které je v tomto díle velmi dobře zdokumentováno, je doprava. Německý vliv přesnosti a co největší účelovosti se projevil i zde, jak lze dále vyčíst: *„Tato města se odlišovala i co do vzhledu, zejména novější architektury (19. a 20. století), tak i do technických zařízení – silničních, uličních, tramvajových a železničních (silničních ukazatelů, telegrafních sloupů, pouličních lamp, nádražních lamp, patníků, železničních budov, signálních zařízení, nástupišť, vozového parku, lokomotiv apod.), zřizovaných říšskými a sudetskými firmami.“*¹¹⁵

Tento specifický ráz českého vnějšího pohraničí přetrval ještě několik desetiletí po druhé světové válce a jenom velmi pomalu ustupoval novým technickým stavbám a zařízením.

¹¹³ Tamtéž, s. 41.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 41-42.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 42.

Železniční a silniční technická zařízení, tzv. sudetského typu, nalezneme dnes sporadicky ještě v určitých, zejména odlehlých pohraničních oblastech (např. na staré českolipské silnici u Úštěku, v železniční stanici Štítina na Opavsku, na silnici z Horšovského Týna do Domažlic a na některých dalších místech).

Co je zajímavé, historii můžeme zažít na vlastní kůži i dnes, neboť některé níže popisované stavby slouží až do současnosti a staly se nedílnou součástí místní architektury, dále se o nich dočítáme:

„Naproti tomu obytné činžovní domy, stavěné od podzimu roku 1938 sudetskou stavební firmou v Kadani prakticky po celých, tzv. Sudetech, nalezneme v hojném množství pořád v pohraničních městech (větší komplexy např. v Litvínově, v Ústí nad Labem, v Litoměřicích, v Liberci, ve Svitavách, v Moravské Třebové, v Opavě a jinde.“¹¹⁶

Krušnohoří bylo zejména krajinou horníků a později též továrníků. Kronikář krušnohorské obce Jelení Josef Hegerth popsal cestu původních německých kolonistů následovně:

„Zatímco se Slované usazovali v nádherné rovině u řeky Ohře, zůstávaly naše lesní výšiny zcela bez lidí. Za pracné a náročné osídlení Krušných hor můžeme děkovat německým kolonistům. Ti jako první začali stoupat podle vodních toků hlouběji do hor a rýžovali cínovou rudu, která se nacházela všude v okolí potoků a stále připlouvala do údolí poháněna prudkým proudem vod.“¹¹⁷

Romanticky znějící popis kronikáře popsal krutou realitu všedního dne prostých horníků následovně:

„Uběhla již celá staletí od doby, kdy zde člověk postavil první chaty. Když první ranní paprsky slunce prozařovaly vrcholy hor, stál již shrben německý horník ve věčné tmě dolu. Po staletí se nad těmito vrcholy rozprostíral zvuk kladiv a majzlíků.“¹¹⁸

V další části se zmiňoval o proměnách krajiny vlivem zemědělství:

„První fázi kolonizace brzy doplnila další vlna příchozích zemědělců z Bavorska, kteří se usadili na úpatí Krušných hor. Divoké hory ztrácely svoji nehostinnost a ve stráních se začaly objevovat vykloučené paseky, domy a kostely.“¹¹⁹

¹¹⁶ MIKŠÍČEK, Petr. Sudetská pouť, aneb, Waldgang. Praha: Dokořán, 2005, s. 43.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 28.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 28.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 28-30.

V kritickém duchu o útrapné horničině napsal Josef Pilz v *Dějínách města Nejdku* roku 1923 následující:

„Co se týče této nebezpečné práce, vezme, že se provádí ve dvou místech, v ohněm vypálené lokalitě a po stranách. V postranních štolách, kam se oheň rozšíří, se potom pracuje s palicemi a krumpáči. Oheň zapalují ve středu a v pátek. To se provádí až poté, co jsou odvezeny plyny. Lokalita se vypálí a potom zvětší. Když je místo zapálené, je tam tak velký žár, že někdy až do pondělí i déle na něm nelze setrvat. Když je hornina ohněm rozrušená (a poněkud vychladlá) pracuje se s krumpáči. Přes prohlubně se dávají lávky a ve středu prohlubni se pálí oheň. Kde to jde nejsnáze, odlamuje se cínová ruda sochory a palicemi a hází do okovů. Pracuje se ve výškách a za velkého nebezpečí, protože někdy se musí postupně pracovat ve dvou až třech vrstvách a hrozí nebezpečí pádu horníka přes kameny ostré jako sklo, které ho mohou těžce zranit.“¹²⁰

Z těchto řádků lze vyčíst, jak kruté a nebezpečné podmínky pro horníky představovalo prostředí dolů. Nejen vysoký žár, ale i nebezpečí padající horniny nebo možnost nadýchání se jedovatých zplodin.

V díle je dále popsán nadcházející pracovní postup přepravy rudy na povrch:

„Když je ruda nalámaná, rozbíjí se malými i velkými kladivy a pomocníci ji dopravují na povrch. Jaké je uvnitř ještě horko, je vidět z toho, že tam lidé pracují téměř nazí, jen s pokrývkou hlavy, v botách proti žáru a vpředu zakryti zástěrou. Rád bych viděl lázeňského, který by svým návštěvníkům tak zatopil! Ti lidé pracují na pokraji nebezpečí života a smrti. Je to tak těžká a namáhavá práce, že v tom nesnesitelném horku z nich pot teče proudy. Ten ze sebe stírají škrabkami. Když potom vystoupí nahoru na čerstvý vzduch, Bože, jaká je to slast! Mnozí si lehnou na zem a lapají po vzduchu. Další, kteří se dostanou ke džberu s vodou, vrhnou se na něj dychtivěji než Gedeonovi žoldnéři a pijí ke škodě svých plic, což vede k tomu, že se najde jen málo starších horníků.“¹²¹

Těžba pokračovala takto:

„Když je toto horké místo, jakkoli malé, vyčištěné a zabezpečené, je vidět nádhernou klenbu. Jinak je to cesta svízelná; hned je horko, hned zase zima, často se musí šplhat, často lézt po kolenou a často jít kus cesty ohnutý. Když vypalované prostory dohoří, strop spočívá na pilířích. Pak se pilíře odstraní a strop se zhroutí.

¹²⁰ Tamtéž, s. 28-29.

¹²¹ Tamtéž, s. 29.

Nebezpečí je přitom dvojnásobné, protože působí tlak hornin. Při jejich pádu hřmí, jako by se střílelo z děl, a tlak vzduchu je tak silný, že dělníky přitlačí i daleko v chodbách, kam utekli při tom lámaní, praskání, bouchnutí a tlaku. Tam, kam utíkají před prachem, musí pomáhat Bůh, protože by mohlo být příliš pozdě, jak je vidět na tragických případech těch, kteří byli překvapeni nenadálým průlomem a zasypání. Někdy přežili, někdy byli rozlámáni a rozmačkáni.“¹²²

Zde se nalézáme vysvětlení, proč v oblasti docházelo a stále dochází k sesuvům a propadům půdy, což je důvodem poškození silnic a domů v současnosti.

Josef Pilz to vysvětloval následovně:

„Když je potom hornina vyklizena, vzniknou takové prostory, že by se do nich vešly i ty největší domy. Když se zapálí 20 láter dřeva, to byste měli vidět ten zázrak, jak oheň přemáhá celé skalní bloky. Duní to, hřmí, praská, že se i ten nejotrlejší člověk, který na to není zvyklý, zachvěje. Když začnou skály praskat, má ten, kdo u toho dříve nebyl, pocit, že se za ním vše řítí dolů.“¹²³

Podmínky pro práci Pilz zřejmě viděl na vlastní oči, neboť dokázal přesně vylicit kruté prostředí takto:

„Měli byste vidět horníky, jak v těch odkrytých slojích pracují se sochory, dubovými tyčemi a často i lany, aby železnými klíny zajistili rozpuklá místa. Zhrozili byste se při pohledu, jak stojí na žebřících a shazují vše, co je výš než oni. Když se stane, že žebřík praskne, zřítí se dělník dolů do sloje s kameny ostrými jako nůž.“¹²⁴

O zemědělské krajině Krušnohoří se zmínil rakousko-americký spisovatel Charles Sealsfield (vl. jménem Carl Anton Postl) roku 1820:

„Silnice z Teplic do Karlových Varů vede bez přerušení rozsáhlými obilními lány v délce 40 mil. Je to nejbohatší a nejúrodnější část tohoto království. Venkované jsou většinou zámožní. Několik vévodů, knížat a řada hrabat zde tráví léto na svých zámcích a venkovských sídlech, z nichž mnohá se vyrovnají, pokud je nepředčí, nejkrásnějším venkovským sídlům v Anglii.“¹²⁵

Neznámý měšťan z Drážďan psal o krušnohorském zemědělství takto:

¹²² Tamtéž, s. 29.

¹²³ Tamtéž, s. 30.

¹²⁴ Tamtéž, s. 35.

¹²⁵ Tamtéž, s. 35-36.

„Kam až oko dohlédne, vše je využíváno k intenzivnímu obhospodařování půdy. S půdou se zachází tak hospodárně, že se dokonce mezi poli nedělají meze a jsou rozlišovány jen trochu vyšší a širší brázdou.“¹²⁶

¹²⁶ Tamtéž, s. 36.

O imisích, jež krátily život obyvatel Krušnohoří, zejména za socialismu, se rozepsal Petr Příhoda ve své knize *Ztracené dějiny*:

„Ubíráš-li se proti předpokládanému směru proudu Bíliny, která je zde znetvořena a vedena betonovým žlabem, do míst, kde je již řeka skutečně řekou jako v nějaké zlomyslné pohádce, platí i zde, že nesmíš pohledět kolem sebe, nebo dokonce vzhůru. Neuposlechneš-li, spatříš, jak ti před očima umírá les. Smrky tady v údolí rezavějí a lze vídat i listy buků, popálených kyselým deštěm. Jsou to nicméně pořád ještě stromy. O něco výš se jako vykřičníky tyčí už jen odumřelé pahýly. Vystoupíš-li na hřeben, uvidíš už jen bitevní plán po prohraném boji, kde se netyčí nic. Vzpamatuješ se z prvního otřesu a zapátráš po obzoru, zda se tam někde přeci jen nenajde nějaká oáza, ostrůvek naděje.“¹²⁷

¹²⁷ Tamtéž, s. 36-37.

ZÁVĚR

Účelem této práce s názvem *Obraz montánní krajiny českého Krušnohoří v krásné literatuře mezi lety 1800-1945* bylo zjištění, jakým způsobem se promítla těžba do vzhledu krajiny Krušných hor a jak byla proměna tohoto vzhledu krajiny zaznamenána česky a německy píšícími autory v krásné literatuře v období 19. a 20. století. Abych podklady k této práci vůbec mohl shromáždit, bylo třeba až mravenčího úsilí při obstarávání potřebných materiálů.

Z důvodů více méně politicko-historických nebylo vůbec snadné potřebnou literaturu získat, neboť valná většina se nenacházela na našem území. S pomocí výše zmiňovaných muzeí, soukromých sbírek, přátel a nadšenců bylo možno začít skládat střípky budoucího celku. Ukázalo se, že v 19. století z důvodů dlouhodobého německého osídlení oblasti Krušných hor česká literatura zřejmě nevznikla nebo není v současné době dohledatelná.

Německy píšící autoři se zaměřili na popis zdejší krajiny z cestopisného hlediska a z hlediska převážně novinářského. Tak jako v jiných oblastech, se i v Krušnohoří vyskytovala tvorba lidová. Krajina se v těchto dílech mění tak, jak se vyvíjel život sám. Od drsné romantiky po krajinu zbrázděnou těžbou a narůstajícím průmyslem.

K lepšimu pochopení místního života jsem statisticky uvedl počty horníků a čísla udávající počty obcí, které postupně mizely ze světa. Důležité bylo také zmínit, jak se politicky vyvíjela situace v kraji a jak politika vlastně přímo ovlivnila druh a množství vzniklé literatury.

V navazující krásné literatuře 20. století byly popsány další změny v nyní již ryze průmyslové krajině, literáti se intenzivněji zaměřili na sociologické fenomény. Sledovali přitom kriticky vývoj nacionalismů v pohraničí. Z textů především cítíme nostalgii po starých časech, která se však mísí s budovatelským optimismem nové generace. V literatuře bylo navazováno na téma ochrany přírody, ale také postupného úpadku těžby, s čímž byl spjat zároveň postupný vzestup průmyslové výroby.

Nejpozitivněji ze všech děl bych hodnotil tvorbu Antona Günthera, který se Krušnohořím zabýval nejobsáhleji. Popsal jak krajinu, tak obyvatele, zvyklosti, tradice i politickou situaci. Dá se říci, že každý z jednotlivých autorů viděl Krušné hory ze své perspektivy. Jak vlídné a vstřícné, s přívětivými lázeňskými městečky, tak jako

krajinu neproniknutelných lesů, tmavých míst a drsných dolů, s chudými obyvateli a nehumánním kapitalismem.

Byl bych rád, kdyby čtenáře tato práce inspirovala k zamyšlení nad tímto zapomenutým krajem, případně zaujala odbornou veřejnost a vedla k diskusi, jakým způsobem nechat opět ožít oblast Krušnohoří.

JMENNÝ INDEX

Ankert 27
Becquerel 40
Blažek 16
Conwenz 30
Dejmal 17
Dormitzer 19, 20, 21
Dotzauer 35
Faktorová 13
Faymann 23, 24
Fedrová 14
Gampe 22, 23
Günther 36, 45, 46, 47, 48, 49, 68
Hegerth 64
Hemprich 37
Henke 22
Jaksch 52, 53
Kastner 62, 63
Korb 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35
Kotalík 16
Liberté 41, 43
Liebcher 39, 40
Malura 13, 14, 16

Mikšíček 62, 64
Neumann 39
Patera 40
Pelc 27
Pilz 64, 66
Příhoda 67
Riehl 30
Rudorff 30, 33
Sealsfield 66
Schebek 19
Schneevogel 30
Schurtz 26
Stibral 13
Šternberk 14, 20
Štorch 41
Tomášek 13, 14, 16
Wagner 38
Weber 15
Wenisch 29, 32
Weymann 35
Wild 18
Změlík 16

BIBLIOGRAFIE

Primární literatura

1. BLAŽEK, Bohuslav. Sudetský model krajiny. *Antikomplex.cz* [online]. Praha: Antikomplex, 2019 [cit. 2019-11-26]. Dostupné z: <http://www.antikomplex.cz/sudetsky-model-krajiny.html>
2. *České menšiny na Podkrušnohorsku*. Praha: Národní Jednota Severočeská, [1903].
3. DEJMAL, Ivan. Příběh krajiny, která přišla o hospodáře. *Antikomplex.cz* [online]. Praha: Antikomplex, 2019 [cit. 2019-11-26]. Dostupné z: <http://www.antikomplex.cz/pribeh-krajiny-ktera-prisla-o-hospodare.html>
4. DORMITZER, Maximilian a Edmund SCHEBEK. *Die Erwerbsverhältnisse im böhmischen Erzgebirge: Bericht an das Centralcomité zur Beförderung der Erwerbsthätigkeit der böhmischen Erz- und Riesengebirgs-Bewohner* [online]. Prag: Heinrich Mercy, 1862 [cit. 2019-11-21]. Dostupné z: https://kramerius.techlib.cz/search/i.jsp?pid=uuid:c610e27d-453d-440b-8a34-9d9f5d24c222&q=&fq=facet_autor:%22Dormizer,%20Maxmilian,%201819-1881%22
5. FAYMANN, August. *Führer durch das böhmische Erzgebirge, das Mittelgebirge und die angrenzenden Gebiete* [online]. Karlsbad: Verlag von Hans Feller, 1882 [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: <http://gutenberg.org/files/55027/55027-h/55027-h.htm>
6. GAMPE, Theodor. *Gampe's Erzgebirge mit Einschluss der böhmischen Bäder Teplitz, Karlsbad, Franzensbad und Marienbad, des Voigtlandes und des Granulitgebietes an den unteren Mulden: Ein Reisehandbuch mit Reisekarte von Ingenieur Rudolf Henke und einer Routenkarte* [online]. Dresden: Bleyl & Kaemmerer, 1881 [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: <http://www.gutenberg.org/files/51377/51377-h/51377-h.htm>

7. GÜNTHER, Anton. Arzgebirg, wie bist du schie! In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1912 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/arzgebirg.htm>
8. GÜNTHER, Anton. Bild dir nischt ei! In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1926 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/bilddir.htm>
9. GÜNTHER, Anton. Deitsch on frei wolln mer sei. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1908 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/deitschon.htm>
10. GÜNTHER, Anton. Derham is derham. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1895 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/derham.htm>
11. GÜNTHER, Anton. Feierobnd. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1903 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/feierobnd.htm>
12. GÜNTHER, Anton. Wu de Wälder haamlich rauschen. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1905 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/wudewaelder.htm>
13. HEMPRICH, Franz. Bergbau und Natur. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1919, **45**.(1. a 2.), s. 10-11. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1924/dsc_5572.jpg
14. JAKSCH, Wenzel. *Verlorene Dörfer, verlassene Menschen ...: Reportagen 1924–1928*. Kulmbach: Verlagsbuchhandlung Sabat, 2018.
15. KORB, Rudolf. Naturschutz im Erzgebirge. WENISCH, Rudolf. *Das Erzgebirge und sein Vorland: ein Heimatbuch*. Wien: Deutsches Vaterland, 1923, s. 68-76.
16. KORB, Rudolf. Zur ästhetischen Gestaltung von Teplitz-Schönau. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Jirkov u Chomutova: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1919, **40**.(1. a 2.), 18-

20 [cit. 2019-11-27]. Dostupné z:

<http://www.znkr.cz/fotogalerie/obrazek/38065-dsc-7355-jpg/>

17. LIEBCHER, Hugo. Der tiefe Nikolaistollen in

Katharinaberg. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a 2.), 73-76 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z:

http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1937/dsc_6931.jpg

18. LIEBCHER, Walter. Die Aufwältigung des tiefen Stollens der

Nikolaizeche. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a 2.), 70-73. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z:

http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1937/dsc_6930.jpg

19. NEUMANN, Gustav. Wie es zur Aufwältigung des Nikolaistollens

kam. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a 2.), s. 67-69. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z:

http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1937/dsc_6928.jpg

20. SCHURTZ, Heinrich. *Seifenbergbau im Erzgebirge und die*

Walensagen. Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1890.

21. WAGNER, Eduard. Mariental-Katharinaberg. *Erzgebirgs-*

Zeitung [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a. 2.), s. 56-62. [cit. 2019-12-06].

Dostupné z: http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1937/dsc_6924.jpg

22. WAGNER, Eduard. Von den Mühlern und Mühlen des

Sweinißtales. *Erzgebirgs-Zeitung* [online]. Teplitz-Schönau: Verband der Touristenvereine des Erz- und Mittelgebirges, 1937, **58**.(1. a 2.), s. 65-67. [cit. 2019-12-06]. Dostupné z:

http://www.znkr.cz/user/img/gallery//1937/dsc_6927.jpg

23. WILD, Christian Gottlob. *Interessante Wanderungen durch das*

Sächsische Ober-Erzgebirge: Zur Belehrung und

Unterhaltung [online]. Freiberg: Bergakademie Freiberg, 1809 [cit.

2019-10-24]. Dostupné z: [https://digital.slub-](https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/94503/)

[dresden.de/werkansicht/dlf/94503/](https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/94503/)

Sekundární literatura

1. Anton Günther-Dichter und Sänger des Erzgebirges. *Anton Günther-Dichter und Sänger des Erzgebirges* [online]. Oberwiesenthal, [2000] [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de>
2. GÜNTHER, Anton. De fallische Politik. In: *Wochenspiegel.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1920 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <https://www.wochenendspiegel.de/anton-guenther-aktuell-wie-nie/>
3. DEJMAL, Ivan. Příběh krajiny, která přišla o hospodáře. *Antikomplex.cz* [online]. Praha: Antikomplex, 2019 [cit. 2019-11-26]. Dostupné z: <http://www.antikomplex.cz/pribeh-krajiny-ktera-prisla-o-hospodare.html>
4. FAKTOROVÁ, Veronika a Karel STIBRAL. Počátky estetického ocenění a uměleckého zobrazení industriální krajiny. MALURA, Jan, TOMÁŠEK, Martin, ed. *Příroda vs. industriál: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016.
5. FAKTOROVÁ, Veronika. Koncepty krajiny v romantické geologii, aneb o významu obrazotvornosti. MALURA, Jan, TOMÁŠEK, Martin, ed. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012.
6. FAKTOROVÁ, Veronika. Koncepty krajiny v romantické geologii, aneb o významu obrazotvornosti. MALURA, Jan, TOMÁŠEK, Martin, ed. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012.
7. FEDROVÁ, Stanislava. Krajina jako kulturní koncept. Od literatury k malířství, fotografii a zpátky. MALURA, Jan, TOMÁŠEK, Martin, ed. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012.
8. HEINER, Max. *Das Radium Als Heilmittel in St. Joachimsthal*. 2. Aufl. St. Joachimsthal: Selbstverlag, 1925.
9. Krušnohorské noviny. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 23. 9. 2019 [cit. 2019-11-27]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Kru%C5%A1nohorsk%C3%A9_noviny

10. MIKŠÍČEK, Petr. *Sudetská pouť, aneb, Waldgang*. Praha: Dokořán, 2005.
11. PELC, Martin. Environmentální myšlení Rudolfa Korba: k počátkům ochrany přírody v Čechách. In: *ACADEMIA.edu* [online]. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009 [cit. 2019-12-06]. Dostupné z: https://www.academia.edu/38267487/Environment%C3%A1ln%C3%AD_my%C5%A1len%C3%AD_Rudolfa_Korba_k_po%C4%8D%C3%A1tk%C5%AFm_ochrany_p%C5%99%C3%ADrody_v_%C4%8Cech%C3%A1ch
12. STIBRAL, Karel. Současná estetika a krajina. MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012.
13. TOMÁŠEK, Martin. Industriální motivy v české literatuře 19. století. MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Příroda vs. industriál: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016.
14. TOMÁŠEK, Martin. *Krajiny tvořené slovy: k topologii české literatury devatenáctého století*. Praha: Dokořán, 2016.
15. Vergaß dei Haamit net. In: *Anton-Guenther.de* [online]. Gottesgab: Anton Günther, 1925 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <http://www.anton-guenther.de/aguenther/html/vergass.htm>